

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

А.М. Кучук

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Навчально-методичний посібник

Частина 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

Дніпро
2018

УДК 340+342

К 26

*Ухвалено до друку Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету внут-
рішніх справ 14 червня 2018 р., протокол № 10*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Л.М. Добробог, професор кафедри загальноправових дисциплін та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

В.М. Пекарчук, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби, доктор історичних наук, доцент;

Є.В. Білозьоров, заступник директора навчально-наукового інституту №2 з навчально-методичної та наукової роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

К 26 Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави: навч.-метод. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

ISBN 978-617-7665-51-8

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Теорія держави і права». З урахуванням сучасних досягнень правничої науки, а також практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародного права системно висвітлено основні світоглядні ідеї та категорії теорії держави.

Розраховано на студентів, курсантів і викладачів вищих правничих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями теорії держави.

ISBN 978-617-7665-51-8

УДК 340+342

© ДДУВС, 2018
© Кучук А.М., 2018

З М І С Т

Передмова	5
Розділ 1. Предмет і метод теорії держави та права	7
1.1. Співвідношення предмета та об'єкта науки	9
1.2. Класифікація наук. Види правничих наук	9
1.3. Предмет теорії держави і права	10
1.4. Функції теорії держави та права	12
1.5. Методологія теорії держави і права	13
1.6. Взаємозв'язок теорії держави і права з іншими науками	14
Глосарій	15
Контрольні запитання і завдання	16
Розділ 2. Походження держави і права	17
2.1. Концепції виникнення держави	19
2.2. Економічні причини виникнення держави	23
2.3. Форми виникнення держави	24
2.4. Концепції виникнення права	25
2.5. Норми первісного суспільства	26
Глосарій	28
Контрольні запитання і завдання	29
Розділ 3. Поняття та сутність держави	30
3.1. Ознаки держави	32
3.2. Поняття та види території	36
3.3. Елементи суверенітету	39
3.4. Сутність держави	40
3.5. Функції держави	41
3.6. Форми та методи реалізації функцій держави	43
Глосарій	44
Контрольні запитання і завдання	45
Розділ 4. Держава в політичній системі суспільства	47
4.1. Поняття політики	49
4.2. Поняття та структура політичної системи суспільства	50
4.3. Інституційна підсистема політичної системи	52
4.4. Функції політичної системи суспільства	58
Глосарій	59
Контрольні запитання і завдання	60

Розділ 5. Типологія держав та форма держави	61
5.1. Підходи до типології держав	63
5.2. Поняття та структура форми держави	70
5.3. Співвідношення державно-політичних режимів	72
5.4. Співвідношення видів державно-територіального устрою	72
Глосарій	73
Контрольні запитання і завдання	75
Розділ 6. Права людини та соціально-правовий механізм їх забезпечення	76
6.1. Історичний аспект розширення людських прав	78
6.2. Ознаки людських прав	79
6.3. Класифікація людських прав	80
6.4. Абсолютні права	81
6.5. Покоління прав людини	82
6.6. Обов'язки держави у царині людських прав	83
Глосарій	85
Контрольні запитання і завдання	86
Розділ 7. Механізм держави	88
7.1. Поняття та структура механізму держави	90
7.2. Поняття та класифікація органів держави	92
7.3. Принцип поділу державної влади	94
7.4. Система стримувань і противаг	95
Глосарій	96
Контрольні запитання і завдання	97
Розділ 8. Основні концепції держави	98
8.1. Поліцейська держава	100
8.2. Держава загального благоденства	101
8.3. Елітарна концепція держави	102
8.4. Правова держава	103
8.5. Громадянське суспільство	104
Глосарій	106
Контрольні запитання і завдання	107
Бібліографічний список	108
Предметний покажчик	109

ПЕРЕДМОВА

Підготовка правників нового покоління, здатних працювати в умовах світу, що глобалізується, потребує якісних змін у системі фахової підготовки, особливо це стосується вивчення і критичного осмислення загальнотеоретичних правничих концептів, які є складовою світового духовного надбання.

І до сьогодні вітчизняна вища юридична освіта ґрунтується переважно на знаннєвій парадигмі та передбачає, відповідно, накопичення інформації про «державно-правові закономірності та явища» та спрямованість на формально-догматичне мислення, що фактично виключає критичну оцінку правової дійсності та знань про неї.

Стан теорії держави і права не відповідає реаліям сьогодення. Її кризовий стан зумовлюється антиантропоцентризмом, утоцентризмом, неспроможність до прогнозування розвитку правових явищ, спекулятивністю, нераціональністю, «засиллям традицій», методологічною слабкістю, ортодоксальністю радянського права. Майже всі теми з теорії права викладаються саме за такого – нормативіського – підходу до розуміння права.

Це ж стосується і людських прав, наявність яких не можна ставити у залежність від волевиявлення держави. Стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні поступати у відношенні один одного у дусі братства. Якщо ж права розуміються як «гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей», то можна зробити висновок про те, що, наприклад, право на життя в різних державах в різні історичні епохи було різне. Радянська юридична доктрина фактично не передбачала наявність людських прав, наявність «прав людини» залежало лише від держави: якщо остання закріпила їх у нормативно-правовому акті, то вони існують і навпаки. «Разом з прагненням побудувати складні суспільні форми виключно на етичних принципах наша інтелігенція в своїх організаціях знаходить *вражаючу пристрасть до формальних правил* і докладної регламентації; в цьому випадку вона проявляє *особливу віру в статті і параграфи* організаційних статутів. Явище це, що може показатися незрозумілою суперечністю, пояснюється саме тим, що в правовій нормі наша *інтелігенція бачить не правове переконання, а лише правило*, що отримало зовнішній вираз. ...Можна сказати,

що правосвідомість нашої інтелігенції і знаходиться на стадії розвитку, відповідної формам поліцейської державності» – писав Б. Кістяківський.

Одним із важливих напрямів правової реформи, що провадиться в Україні, є реформування вищої правничої освіти. Викладання у межах однієї дисципліни теорії права та теорії держави не відповідає цінностям західної правової традиції. Ця ідея стала концептуальним положенням при підготовці цього посібника, існування частини 1 відповідає скоріше традиційному погляду на структуру навчальної дисципліни (зважаючи на існування саме такої дисципліни у навчальних планах закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання). Водночас, при підготовці цього навчального посібника було акцентовано увагу на таких аспектах, які дозволяють підготувати критично мислячого правника:

1) обмеженість меж розсуду держави правом, правами людини. «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України);

2) викладення основних положень теми, що вивчається із виокремленням проблемних питань, які є фактором посилення пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти;

3) наведення не лише контрольних запитань, але і завдань, розв'язання яких дозволяє виявити не лише рівень оволодіння здобувачами вищої освіти основними положеннями теми, понятійно-категоріальним апаратом, але і здатність критично мислити, співставляти факти, наводити мотивацію власних рішень;

4) зазначення переліку літератури, що підлягає додатковому опрацюванню (переважно з філософії права), а також рішень Європейського суду з прав людини.

РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Класифікація наук.

Предмет і функції теорії держави та права.

Методологія теорії держави і права.

Теорія держави і права в системі гуманітарних наук.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) називати: 3 групи наук та 5 видів правничих наук;
- 2) називати 4 загальні і 2 спеціальні функції теорії держави і права;
- 3) відтворювати зміст методології;
- 4) характеризувати взаємозв'язок теорії держави і права з іншими правничими науками;
- 5) визначати належність/неналежність сфери дослідження до предмету теорії держави і права;
- 6) визначати засади дослідження державно-правових явищ.

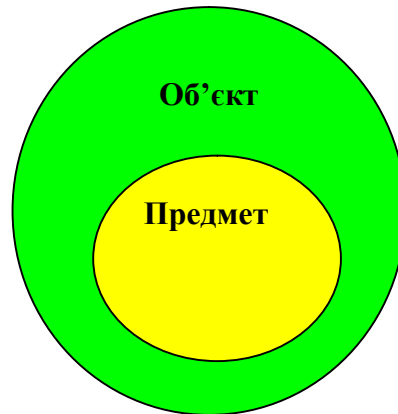
Ключові терміни: методологія теорії держави та права, предмет теорії держави та права, теорія держави і права, функції теорії держави та права, юридична наука.

Додаткова література до вивчення теми:

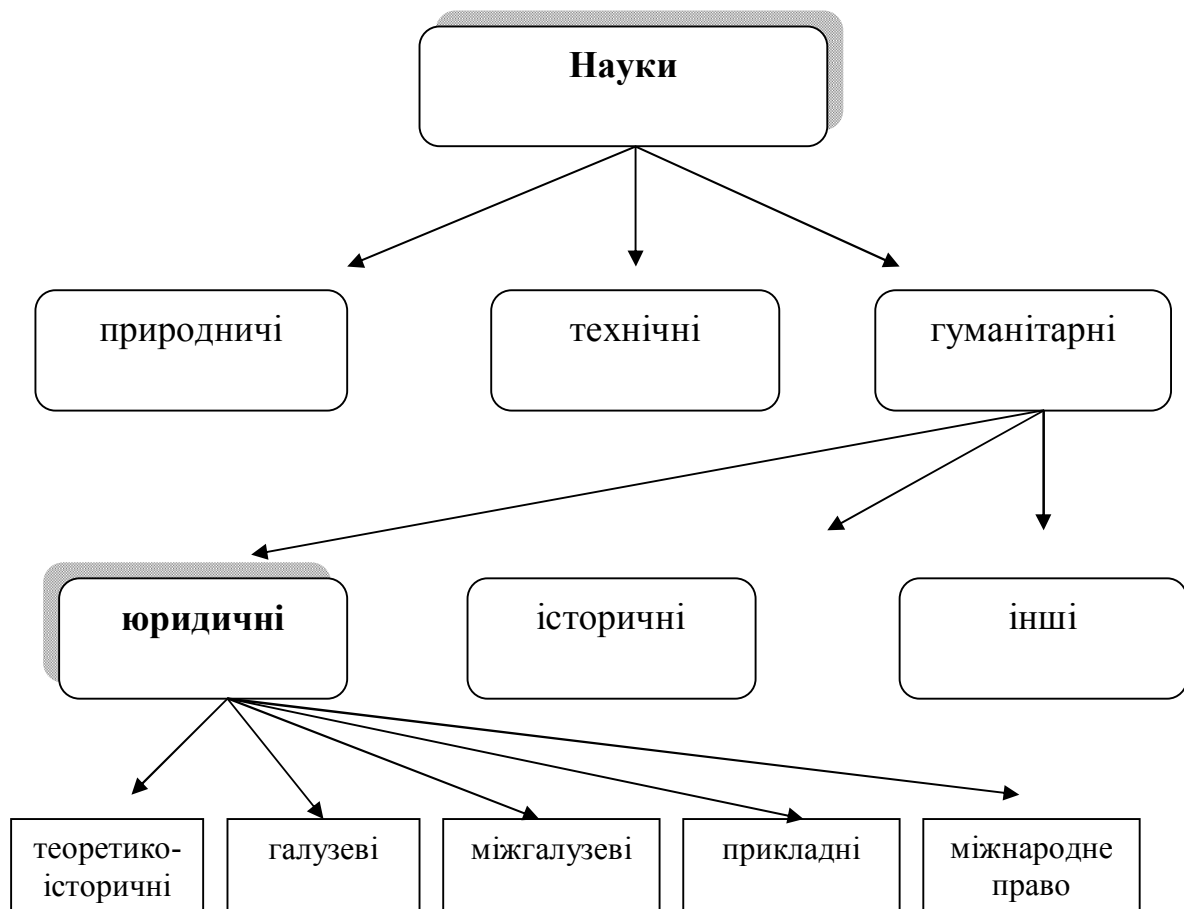
1. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. / А. М. Кучук. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – С. 48-53, 59-121.
2. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. / Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. — М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992.– С. 91-93.

1.1. Співвідношення предмета та об'єкта науки.

1.2. Класифікація наук. Види правничих наук.

1.3. Предмет теорії держави і права.

Підходи до визначення предмету теорії держави і права				
Предметом теорії держави і права є загальні закономірності виникнення, функціонування й розвитку держави і права	Предметом теорії держави і права є загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування й розвитку держави і права	Предметом теорії держави і права не можуть бути закономірності, оскільки вони не існують у сфері гуманітарного знання. «Значна частина проблематики загальної теорії держави і права взагалі не відноситься до об'єктивних законів суспільного розвитку, а належить до догматичної юриспруденції , основу якої становить панівна авторитетна думка вчених-правознавців » ¹	Сутність, функції, типи, механізм функціонування держави і права; категоріальний апарат юридичної науки, правова свідомість і культура; правове регулювання	Державно-правова реальність

Зверніть увагу: У науковій літературі розмежовуються поняття «**закономірності**» та «**тенденції**». Так, фізика вивчає фізичні явища та їх закономірності, наприклад, закон всесвітнього тяжіння; хімія вивчає хімічні процеси та їх закономірності. Усі ми знаємо, що при взаємодії кислоти та лугу утворюється сіль та вода.

Таких прикладів не можна навести відносно функціонування держави. Так, якщо порівняти Конституцію України і Конституцію Франції на предмет визначення основ конституційного ладу, то можна помітити багато спільного, однак, наскільки це дозволяє стверджувати про подібність діяльності органів публічної влади, зокрема, у сфері забезпечення людських прав. У Основному законі Федеративної Республіки Німеччини і Конституції України, відповідно, ФРН і Україна визнаються соціальною правовою державою, але всі ми розуміємо різницю у наближенні до цього ідеалу цих двох держав.

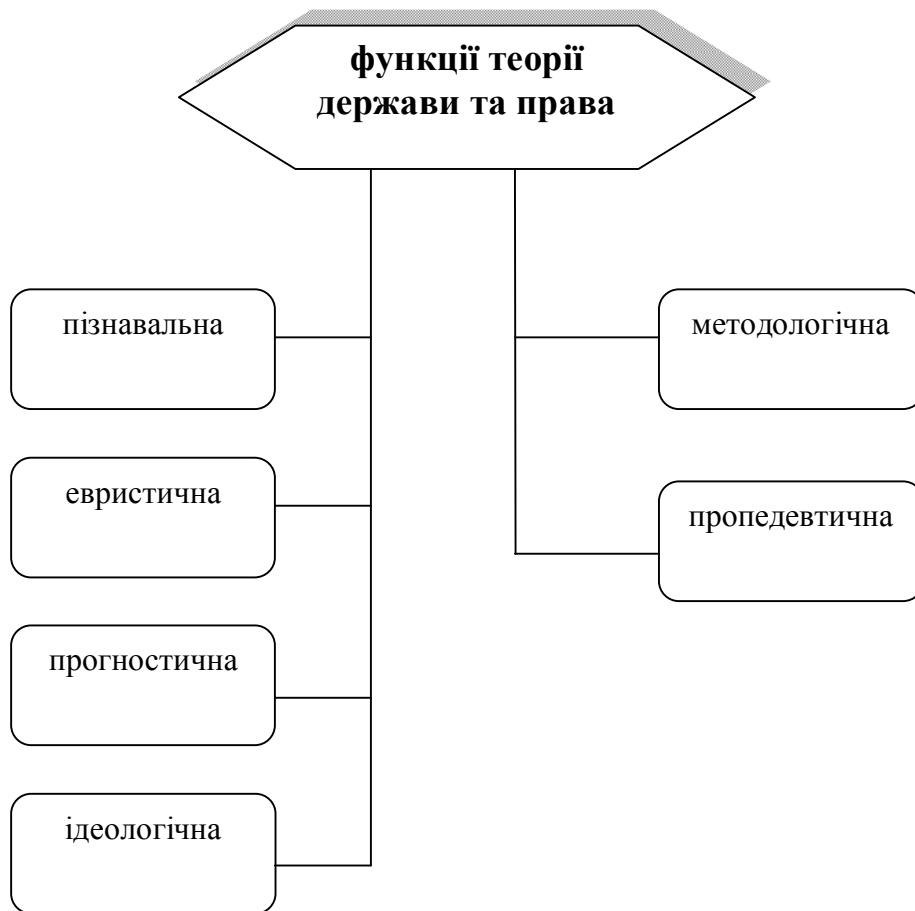
Оскільки об'єктом «гуманітарних наук» є людина, а її поведінка не є повністю детермінованою. Людині іманентна свобода. Тому у гуманітарній сфері знань є тенденції.

¹ Широков А.Т. Общая теория государства и права: курс лекций. – Мн.:Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005. – С. 14.

Стан теорії держави і права не відповідає реаліям сьогодення. Її кризовий стан зумовлюється антиантропоцентризмом, утоцентризмом, неспроможність до прогнозування державно-правових явищ, спекулятивністю, нерациональністю, «засиллям традицій», методологічною слабкістю, ортодоксальністю РАДЯНСЬКОГО ПРАВА. Тому цілком закономірним є намагання відмежувати теорію держави від теорії права, передусім, виходячи з того, що право не обмежується лише законодавством, більш того, саме законодавство (як і діяльність публічної влади) має оцінюватися на відповідність праву.

Теорії держави і права властиві: міфологічність, аутоцентризм і спекулятивність, утопізм і ортодоксальність, нерациональність, надмірне ідеологічне навантаження, несаможиттєвість, неспроможність до прогнозованої діяльності, неорієнтованість на потреби соціальної і юридичної практики, методологічна слабкість і невідповідність науковим основам (О. Пучков)

1.4. Функції теорії держави та права.

«Хоча наш час нерідко називають періодом краху всіляких ідеологій, саме це твердження не є ідеологічно нейтральним. Деідеологізація – міф. Баланс цінностей, ідеалів і інтересів в суспільстві, що ускладнилось, досягається взаємодією соціальних груп, що об'єднуються певними ідеологіями і говорять мовою понять, розвинених в цих ідеологіях. більшість сучасних ідеологій, незалежно від їх походження, стверджують, що ґрунтуються на науці або навіть становлять базу самої науки. Таким чином, вони прагнуть забезпечити собі легітимацію наукою» (С. Кара-Мурза)

1.5. Методологія теорії держави і права.

Методологія теорії держави і права – система принципів, підходів та методів пізнання державних і правових явищ, а також учення про цю систему

МЕТОДОЛОГІЯ

Логічні методи:

- ✓ дедуція та індукція;
- ✓ аналіз і синтез;
- ✓ абстрагування

Методологічні принципи:

- ✓ правового поліцентризму (вимагає врахування того, в межах якої правової цивілізації досліджуються правові та/чи державні явища);
- ✓ об'єктивності,
- ✓ всебічності й повноти

Методологічні підходи:

- ✓ діалектичний (вимагає з'ясування генези держави та права, їх взаємозв'язку як між собою, так і з іншими явищами суспільної дійсності);
- ✓ синергетичний (з огляду на який право та державу необхідно розглядати як складноорганізовані системи з нелінійним розвитком);
- ✓ системний (розгляд предмета як такого, що відповідає вимогам системності).

1.6. Взаємозв'язок теорії держави і права з іншими науками.

Зверніть увагу! На сьогодні теорія держави і права та міжнародне право є ніби окремі сфери, які майже не взаємодіють одна з одною (хоча наголошується, що предметом ТДП є загальні закономірності...). А це може вказувати на національний, а не загальний, характер теорії держави і права.

Залишається дискусійним питання взаємозв'язку ТДП з історією держави і права, зокрема, у контексті висвітлення права відповідної епохи відповідної культури. Адже фактично аналізується не стільки право, скільки законодавство

ГЛОСАРІЙ

Методологія теорії держави і права

система принципів, підходів та методів пізнання державних і правових явищ, а також учення про цю систему.

Предмет теорії держави та права

тенденції виникнення, функціонування і розвитку держави і права; типи, форми, структура, функції держави і права; понятійний апарат юридичної науки.

Правовий поліцентризм

керівна, основоположна ідея, що має найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження і спричиняє необхідність урахування природи права, яке має розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється у кожній з культур (цивілізацій).

Теорія держави і права

юридична наука та навчальна дисципліна, що вивчає тенденції виникнення, функціонування і розвитку держави і права; типи, форми, структура, функції держави і права; понятійний апарат юридичної науки.

Юридична наука

сфера людської діяльності, суб'єкти якої досліджують державні і правові явища, а також сам процес дослідження з метою отримання знань про державу і право.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте види наук.
2. Визначте предмет теорії держави і права.
3. Назвіть функції теорії держави і права.
4. Які Ви знаєте принципи та підходи пізнання державних і правових явищ?
5. Назвіть методи пізнання державних і правових явищ.
6. З якими науками пов'язана теорія держави і права?

Контрольні завдання

1. Поміркуйте: про що доцільно вести мову: про тенденції становлення і розвитку держави чи про закономірності? Відповідь обґрунтуйте.
2. Барнабас Д. Джонсон вказує, що «одним із перших курсів, які вивчали в юридичних школах на всій території СРСР, і до цих пір вивчають в пострадянській правничій школі є відома, – ні, сумнозвісна – теорія держави і права (ТДП)... Не дивно, що в той час ТДП не приділяла достатньої уваги свободі, рівності людей, незалежності судової гілки влади... Студенти та викладачі не знають, що ТДП, започатковане Г. Кельзенем і німецькими позитивістами в 1920-х роках вже давно не викладається на Заході. Радянська і пострадянська юридична освіта є, в цьому значенні, «юридичною наукою Німеччини 1920-х років». Можливо, дійсно, потрібно відмовитись від вивчення ТДП?
3. Як Ви вважаєте: чи виконує наука ідеологічну функцію? Відповідь обґрунтуйте.
4. Якщо радянські юристи та європейські правники, застосовуючи одні і ті ж методи і підходи дослідження, отримували кардинально протилежні результати, то чи важливою є методологія пізнання держави і права?
5. Прокоментуйте слова відомого філософа Л. Шестова: «наука корисна – суперечки немає, але істин у неї немає й ніколи не буде. Вона навіть не може знати, що таке істина, і нагромаджує лише загальнообов'язкові судження. Тим часом, очевидно, існують і завжди існували ненаукові прийоми відшукування істини, які й призводили, якщо не до самого пізнання, то до його передодня, але ми так опорочили їх сучасними методологіями, що не сміємо й думати про них серйозно.

РОЗДІЛ 2. ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Концепції виникнення держави.

Економічні причини виникнення держави.

Форми виникнення держави.

Концепції виникнення права.

Норми первісного суспільства.

1. Bau einer Pyramide.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

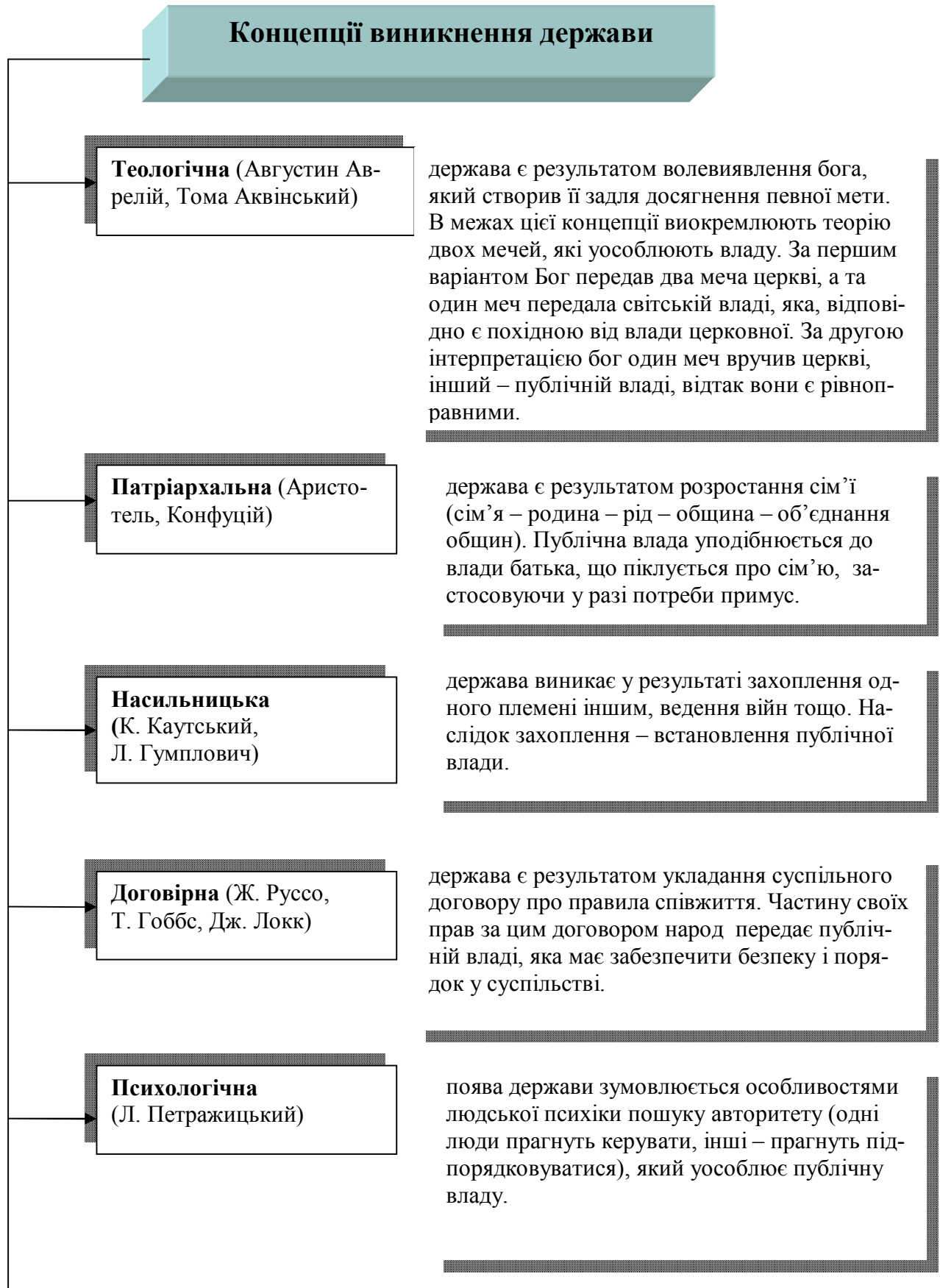
- 1) назвати та охарактеризувати 8 концепцій виникнення держави, що дозволить зрозуміти появу держави у різних народів світу;
- 2) назвати та охарактеризувати 6 концепцій виникнення права, що дозволить зрозуміти багатоманітність права, а відтак не отожднювати його із законодавством;
- 3) назвати 5 економічних причин виникнення держави;
- 4) охарактеризувати 2 форми виникнення держави;
- 5) назвати особливості архаїчного права;
- 6) висловлювати судження про причини виникнення сучасних держав.

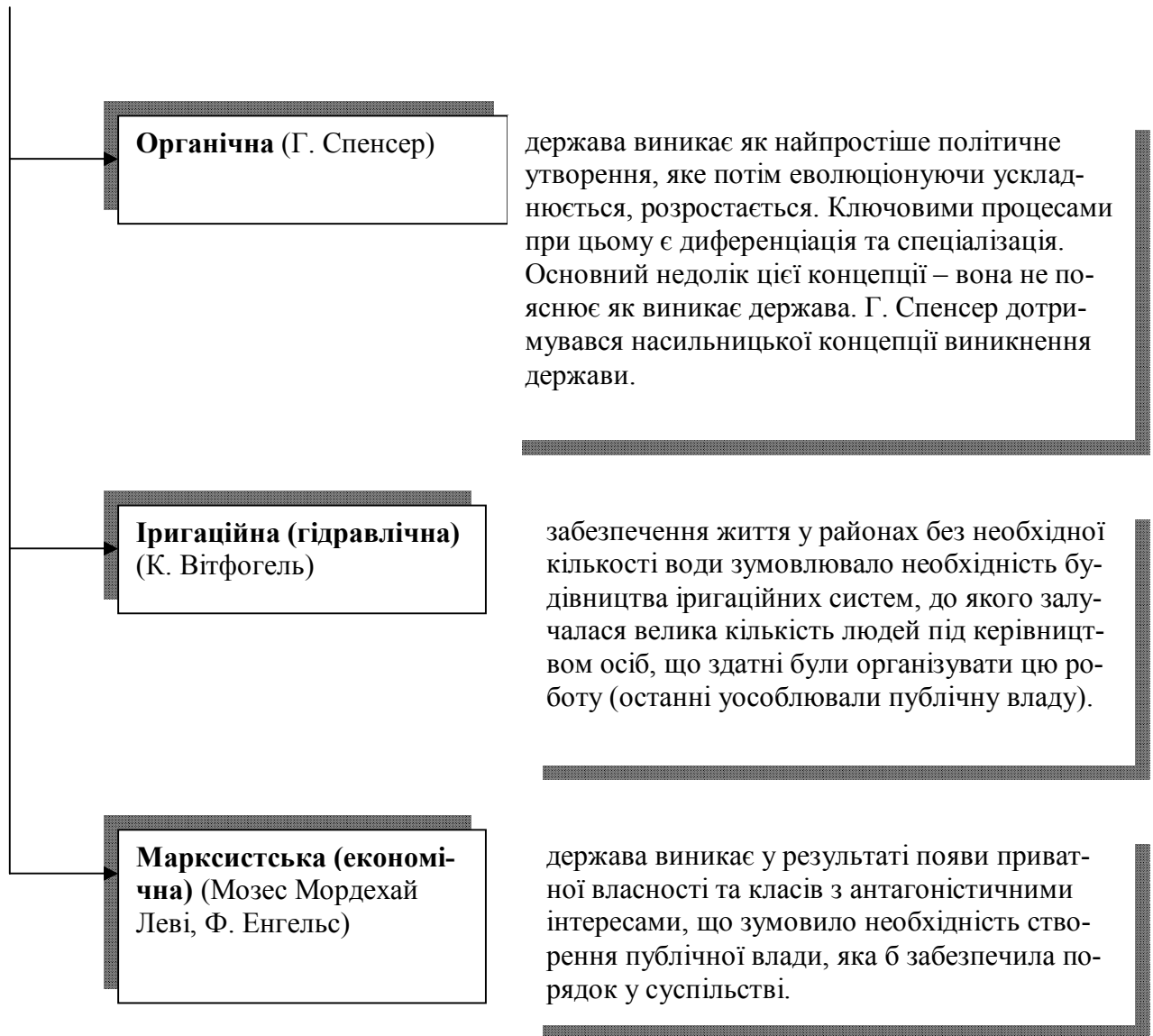
Ключові терміни: архаїчне право, звичай, публічна влада, ритуал, табу.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы. – Москва.: Юристъ, 1999. – 335 с.

2.1. Концепції виникнення держави.

Зверніть увагу: Наведені концепції пояснюють виникнення перших держав. Вони не дозволяють з'ясувати, як виникають держави, наприклад, «новітнього часу». Так, у «рік Африки» (1960 р.) з 17 колоній виникли нові держави: Бенін, Буркіна-Фасо, Габон, Демократична Республіка Конго, Камерун, Кот-Д'Івуар, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Нігер, Нігерія, Республіка Конго, Сенегал, Сомалі, Того, Центральноафриканська Республіка, Чад.

Ізраїль було створено у травні 1948 р. як результат Плану Організації Об'єднаних Націй з розподілу Палестини на дві держави – арабську і єврейську. «29 листопада 1947 р. на Генеральній Асамблеї ООН ухвалено резолюцію № 181 про розподіл Палестини на єврейську й арабську держави. 33 держави проголосували «за», 13 — «проти», 10 утрималися. Єврейській державі відводилося близько 56% території Палестини, арабській — 43%. На той момент у Палестині проживало близько 650 тис. євреїв і 1200 тис. арабів. При цьому єврейська держава отримувала територію, економічно розвиненішу, із виходом до Середземного й Червоного морів»¹.

¹ Священко З.В. Виникнення держави Ізраїль: позиції СРСР і США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-492-209-5/22.pdf>

ВІКІПЕДІЯ
Вільна енциклопедія

У [1920](#) році за [Севрською мирною угодою](#) прийнято рішення про створення незалежного Курдистану. [10 жовтня 1921](#) курди оголосили про створення [Королівства Курдистан](#) зі столицею в Сулейманії. Королем Курдистану став Махмуд Барзані. Рік по тому в курдських районах північного Іраку, було виявлено багаті родовища нафти, через що західні країни відмовили у підтримці незалежного Курдистану. У відповідь на це, у вересні 1922 року, курди знову проголосили незалежне Королівство Курдистан. Відповідно до [Лозаннської конференції](#) від 1923 року, Курдистан було розділено між Туреччиною, Францією та Великою Британією. У липні 1924 британські війська поклали кінець королівству. 1925 року під час повстання Шейха Саїда були намагання курдів створити [Королівство Курдистан](#) на південному сході Туреччини. Повстання тривало всього 3 місяці, та було придушене турецькою армією.

У 1920-і роки на території [Турецького Курдистану](#) три роки існувала самопроголошена [Араратська республіка](#) та у [Іранському Курдистані](#) держава під керівництвом Сімко Шікака. У 1940-их роках на території Іранського Курдистану існувала Мехабадська республіка.

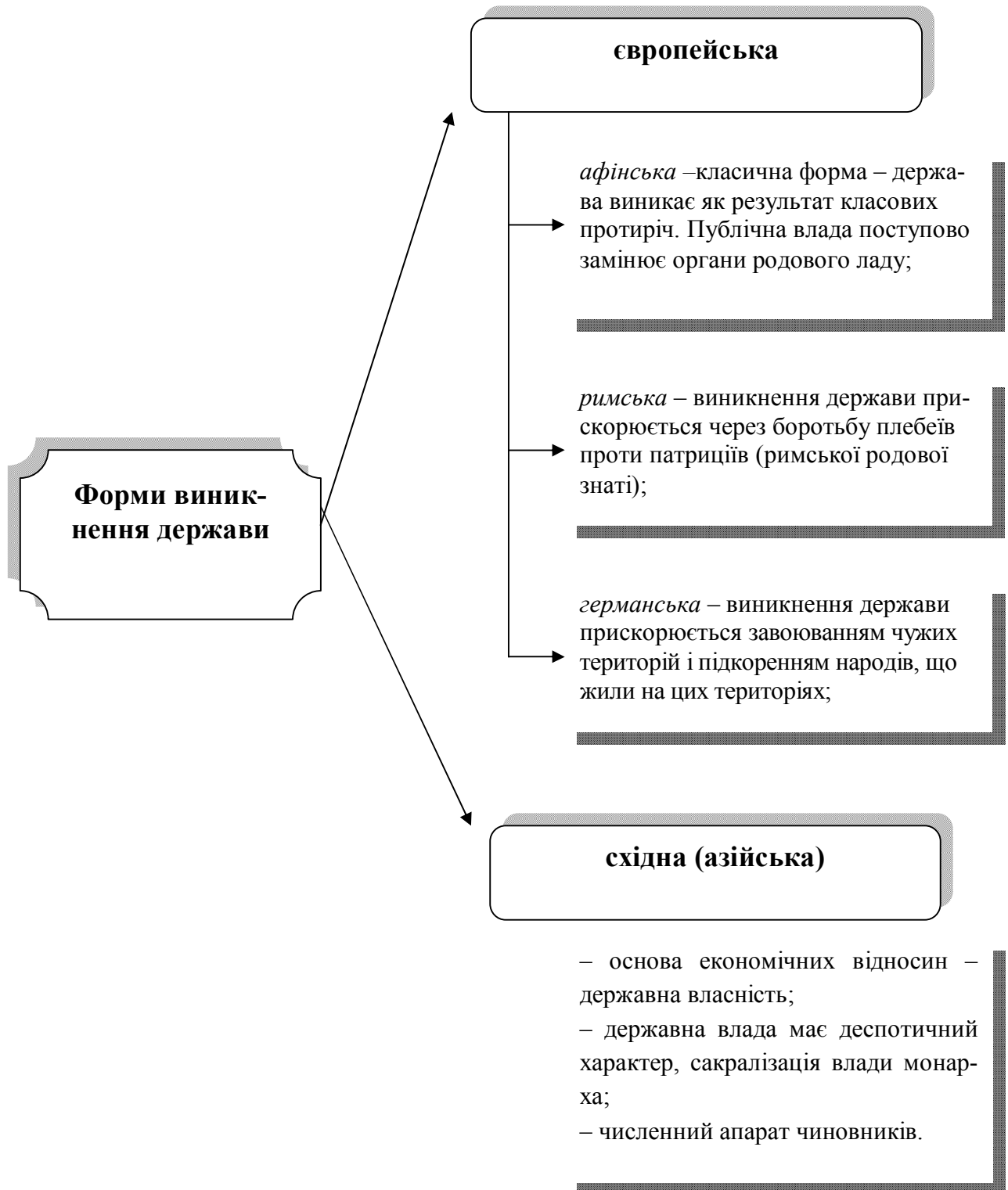
Курдська державність існує тільки на території Іракського Курдистану. Серед курдів панує задум створення «Великого Курдистану», тобто незалежної держави на всій території етнічного Курдистану, а як перший етап – отримання іншими частинами Курдистану того ж статусу, який нині має Іракський Курдистан.

¹ Курдимтан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Курдистан>

2.2. Економічні причини виникнення держави.

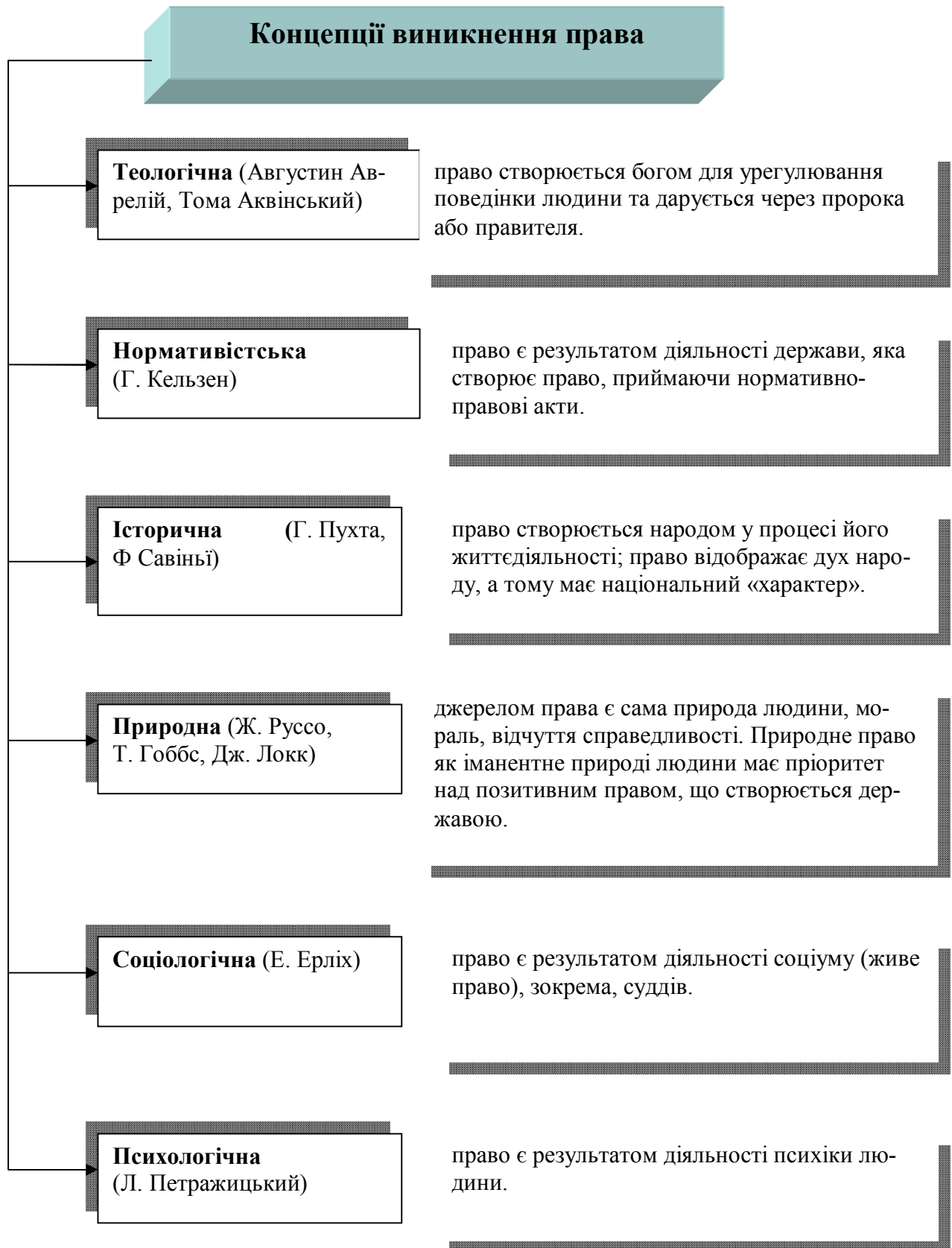

2.3. Форми виникнення держави.

2.4. Концепції виникнення права.

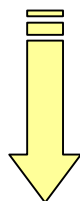
2.5. Норми первісного суспільства.

Норми первісного суспільства

Звичай – правило поведінки, що склалось у результаті його багаторазового повторення і уособлює історичний досвід соціуму чи його частини.

Ритуал – правило поведінки, що має символічну важливість і визначає порядок проведення певної церемонії.

Табу – категоричні заборони на дії людей.

Норми первісного суспільства поширювалися на усі сфери життя. Це було **архаїчне право** – правила поведінки членів роду, які:

- 1) носили синкретичний характер (не розмежовувались звичаї, релігійні норми, табу, ритуали тощо);
- 2) не передбачали розмежування прав і обов'язків, основним способом регулювання є заборона.

У юридичній науковій літературі використовується терміни «архаїчне право», «додержавницьке право», «мононорми». «Очевидним є схожість ознак мононорм та архаїчного права. Як видається, спори між прихильниками концепцій мононорматики та архаїчного права відображають «основне питання юриспруденції»: що виникло раніше – право чи держава, чи є можливим сепаратне існування права та держави? У випадку схвальної відповіді на останнє питання **концепція мононорматики, яка виникла на ґрунті марксистського варіанта юридичного позитивізму, є зайвою категорією**»¹.

Висвітлюючи співвідношення норм права і правил поведінки первісного суспільства, вітчизняні науковці виходять переважно з нормативістської теорії права, за якої право ототожнюється із законом і є результатом діяльності держави. Однак, цей підхід на сьогодні властивий державам з недемократичним режимом, у демократичних державах превалює природне розуміння права.

¹ Завальнюк В.В. Архаїчне право як категорія юридичної антропології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v61/39.pdf>.

ГЛОСАРІЙ

Архаїчне право

правила поведінки членів роду, які: 1) носили синкретичний характер (не розмежовувались звичай, релігійні норми, табу, ритуали тощо); 2) не передбачали розмежування прав і обов'язків, основним способом регулювання є заборона.

Звичай

правило поведінки, що склалось у результаті його багаторазового повторення і уособлює історичний досвід соціуму чи його частини.

Публічна влада

категорія, яка позначає владу, інтереси якої не збігаються з інтересами більшості населення.

Ритуал

правило поведінки, що має символічну важливість і визначає порядок проведення певної церемонії.

Табу

(tabu – заборона) категоричні заборони на дії людей (наприклад, заборона вимовляти імена богів).

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Назвіть концепції виникнення держави.
2. Розкрийте зміст економічних причин виникнення держави?
3. Назвіть форми виникнення держави.
4. Які Ви знаєте концепції виникнення права?
5. Назвіть соціальні регулятори поведінки людини у додержавний період розвитку людства.
6. Що таке архаїчне право?

Контрольні завдання.

1. Яку концепцію виникнення держави Ви вважаєте найбільш обґрунтованою? Відповідь аргументуйте.
2. Держава – це одна з форм організації суспільства. Чи не вважаєте Ви, що їй на зміну згодом прийде інша форма (тобто держава зникне як форма організації суспільства)?
3. Чи може на Вашу думку сучасне суспільство функціонувати без публічної влади?
4. Наскільки обґрунтованою, на Вашу думку, є теорія географічного детермінізму у контексті виникнення держави?
5. На Вашу думку, яка теорія є найбільш аргументованою: мононом чи архаїчного права?
6. Сформулюйте положення, які пояснюють як можуть виникати держави у сучасному світі.

РОЗДІЛ 3. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Визначення поняття держави.

Підходи до сутності держави.

Функції держави.

Форми та методи реалізації функцій держави.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати та охарактеризувати 5 ознак держави;
- 2) визначати сутність окремої держави;
- 3) розкрити зміст зовнішніх та внутрішніх функцій держави;
- 4) назвати форми й методи реалізації функцій держави.
- 5) висловлювати судження щодо сутності окремих держав.

Ключові терміни: держава, суверенітет держави, сутність держави, функції держави.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Гоббс Т. Левіаф'я́н або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської.
2. Еллінек Г. Загальне вчення про державу.
3. Жувенель Б. Власть. Естественная история ее возрастания.
4. Кревельд М. Расцвет и упадок государства.
5. Платон. Держава.
6. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке.

Справи ЄСПЛ для опрацювання:

1. Справа «Кіпр проти Туреччини» (Заява № 25781/94).
2. Справа «Чірагов та інші проти Вірменії» (Заява № 13216/05).

3.1. Ознаки держави.

ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

публічна влада

суверенітет – політико-правова властивість влади, що передбачає її верховенство, самостійність, повноту і неподільність у межах території держави та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах

населення

територія

податкова система

юридичні норми (зако-
ни)

ДЕРЖАВА –

форма організації суспільства, що поширює владу на всю свою територію та населення, що на ній перебуває видає загальнообов'язкові правила поведінки, встановлює податкову систему та володіє суверенітетом.

Конвенція про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео) 26 грудня 1933 року.

Ст. 1. Держава як суб'єкт міжнародного права має володіти такими ознаками:

- a) постійне населення;
- b) визначена територія;
- c) публічна влада;
- d) здатність вступати у відносини з іншими державами.

Зверніть увагу!

На сьогодні у міжнародному праві відсутній чіткий механізм визнання держав. Це питання вирішується окремими державами. Але яка кількість держав має визнати нову державу? Як маю поводити себе держави, які не визнали нову державу, за умови визнання останньої більшістю держав? Чи достатньо визнання нової держави, наприклад, Організацією Об'єднаних Націй? І якою має бути процедура у цьому випадку?

ВІКІПЕДІЯ
Вільна енциклопедія

Віртуальна держава (скорочено **ВД**; від [англ. virtual state](#))¹, **Мікрона́ція** ([англ. micronation](#))¹ — загальна назва проєктів зі створення нових штучних держав, що існують лише в уяві їхніх творців, на папері або в [Інтернеті](#), будь-яких утворень, що заявляють про свою державність, але не є [державами](#), а лише імітують їхні певні риси. Віртуальні держави не сприймаються всерйоз країнами, на території яких вони проголошені, і не визнаються [світовим співтовариством](#). Деякі з віртуальних держав іменуються також мікродержавами, або мікронаціями ([англ. micronation](#)), щоб підкреслити, що мова йде про державу з дуже маленькою територією. Деякі з них можуть називатися *кібердержавами* або *фентезійними державами*, а також віртуальними націями, з використанням аббревіатур MN або μM¹

¹ Віртуальна держава. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Віртуальна_держава

Суверенний військовий Орден Госпітальєрів Святого Іоанна Єрусалимського, лицарів Родосу і Мальти ([англ.](#) *Sovereign Military Hospitaller Order of Saint John of Jerusalem of Rhodes and of Malta*, [італ.](#) *Sovrano Militare Ordine Ospedaliero di San Giovanni di Gerusalemme di Rodi e di Malta*) — за міжнародним правом статус цього утворення «незалежне князівство». Великий магістр визнаний главою держави, його світський ранг — князь, духовний — прирівнюється до кардинала (Князь церкви). Представники ордену, його місій мають дипломатичний імунітет.

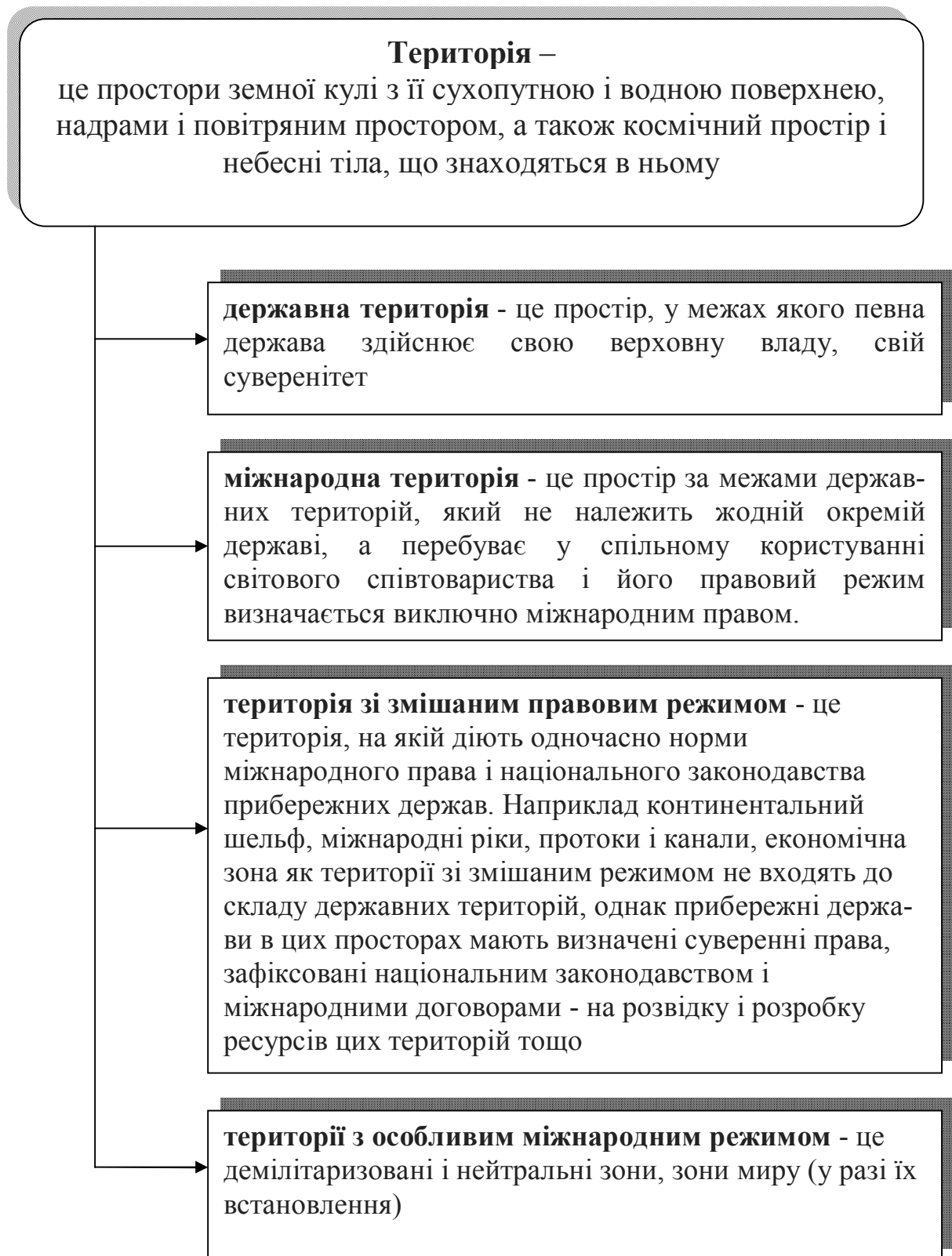
Найпоширеніші назви: Мальтійський орден, Орден госпітальєрів, [Орден йоаннітів](#), Орден Св. Іоанна Єрусалимського.

У теперішній час Орден часто розглядається як карликова держава-анклав, найменша держава світу (на території [Риму](#), але незалежна від Італії і Ватикану), іноді — як екстериторіальне державне утворення, іноді — просто як лицарський орден. На міжнародній арені Мальтійський Орден — це незалежний суб'єкт міжнародного права, який розглядається на рівні дипломатичних відносин (дипломатичних місій).

...Незважаючи на втрату державної території Орден і надалі є суверенним суб'єктом міжнародного права і підтримує дипломатичні стосунки з більш ніж 100 державами. В 58 країнах Орден має власні структури, і більш як 120 країнах Орден активно займається гуманітарною діяльністю. В 9 міжнародних організаціях (наприклад: ООН, ЕС, ЮНЕСКО, Рада Європи, WHO і UNHCR) Орден має дипломатичні представництва¹.

¹ Суверенний військовий Орден Госпітальєрів Святого Івана Єрусалимського, лицарів Родосу і Мальти. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суверенний_військовий_Орден_Госпітальєрів_Святого_Івана_Єрусалимського,_лицарів_Родосу_і_Мальти

3.2. Поняття та види територій.¹

¹ Подається за: Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072020653/pravo/suchasne_mizhнародne_pravo

Анклав – частина території однієї держави, оточена зі всіх боків сухопутною територією іншої держави і яка не має морського берега. Анклав складає невід'ємну частину території тієї держави, якій належить. Відомі анклави: на території Швейцарії розташовані анклави Бюзінген (ФРН) і Кампіоне-д'Італія (Італія), на території Нідерландів - Барле-Нассау, Барле-Хорті (Бельгія)¹

Квазі-територія:

- 1) військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження;
- 2) торговельні морські й повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем;
- 3) космічні об'єкти, що належать державі;
- 4) трубопроводи й підводні кабелі;
- 5) нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі;
- 6) території дипломатичних представництв і консульств.

¹ Подається за: Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072020653/pravo/suchasne_mizhнародne_pravo

Джуліан Ассанж на балконі посольства Еквадору в Лондоні, 5 лютого 2016

«У п'ятницю ввечері Ассанж з'явився на балконі посольства Еквадору, де переховується останні роки, і виступив з промовою.

Засновник WikiLeaks назвав рішення прокурора Маріанн Нью «важливою перемогою» для нього. Він сподівається на діалог з британською владою про своє майбутнє.

«Це тільки початок війни», - сказав Ассанж, маючи на увазі, що він як і раніше не може вийти з посольства і не бути арештованим.

Раніше поліція Великобританії повідомила, що Ассанж буде заарештований, якщо покине дипмісію, оскільки ордер на його арешт не скасований.

«Це не те, що я можу пробачити. Це не те, що я можу забути», - сказав Ассанж з балкона, нагадавши, що провів в посольстві Еквадору сім років без пред'явлення звинувачення, в той час як його діти вже виросли.

Крім того, він повідомив, що проект WikiLeaks продовжить публікувати секретні матеріали і не буде зважати на «погрози» на його адресу і на адресу його працівників»¹.

¹ Ассанж с балкона посольства Эквадора заявил о "важной победе" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/news-39974427>

3.3. Елементи суверенітету.

СУВЕРЕНІТЕТ

```
graph TD; A[СУВЕРЕНІТЕТ] --> B(самостійність – державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств); A --> C(верховенство – можливість існування лише однієї державної влади та можливість визнати незаконними рішення будь-якої іншої соціальної влади); A --> D(повнота – державна влада належить до народу, який є її єдиним джерелом); A --> E(неподільність – наявність єдиного змісту влади); A --> F[незалежність, тобто можливість вирішувати будь-яке питання зовнішнього чи внутрішнього характеру без втручання інших держав на основі принципів національної та міжнародної системи права];
```

самостійність – державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств

верховенство – можливість існування лише однієї державної влади та можливість визнати незаконними рішення будь-якої іншої соціальної влади

повнота – державна влада належить до народу, який є її єдиним джерелом

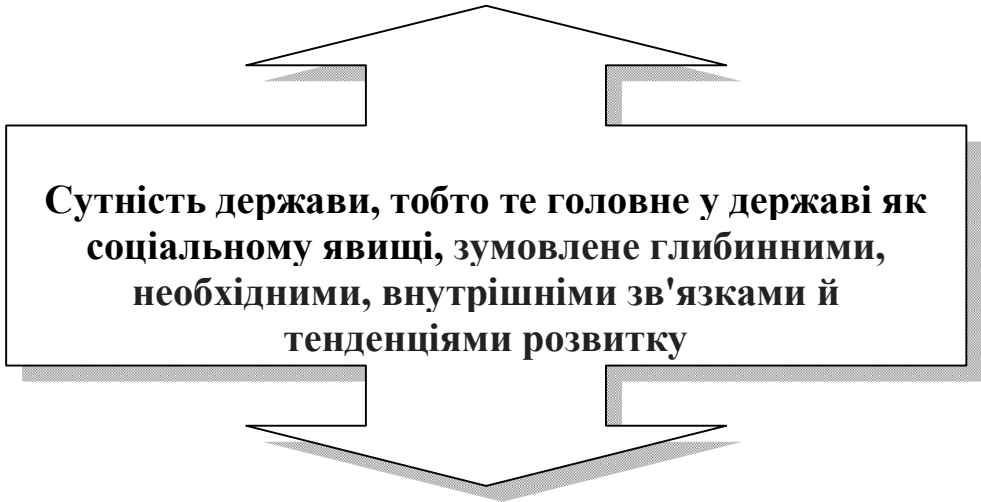
неподільність – наявність єдиного змісту влади

незалежність, тобто можливість вирішувати будь-яке питання зовнішнього чи внутрішнього характеру без втручання інших держав на основі принципів національної та міжнародної системи права

3.4. Сутність держави.

Класовий підхід: держава є засобом забезпечення інтересів економічно панівного класу. Держава виникає у результаті прагнення багатих підпорядкувати своїй волі бідних.

Держава характеризується через: відображення інтересів певної соціальної групи, засіб організованого примусового впливу на суспільство; засіб подолання соціальних конфліктів шляхом насилля та примушування; відсутність загальнодемократичних інститутів.

Сутність держави, тобто те головне у державі як соціальному явищі, зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку

Загальносоціальний підхід: держава є засобом забезпечення загального блага.

Держава характеризується як: засіб реалізації функцій з управління суспільством; засіб знаходження соціального компромісу; засіб надання допомоги малозабезпеченим громадянам.

3.5. Функції держави.

Зверніть увагу!

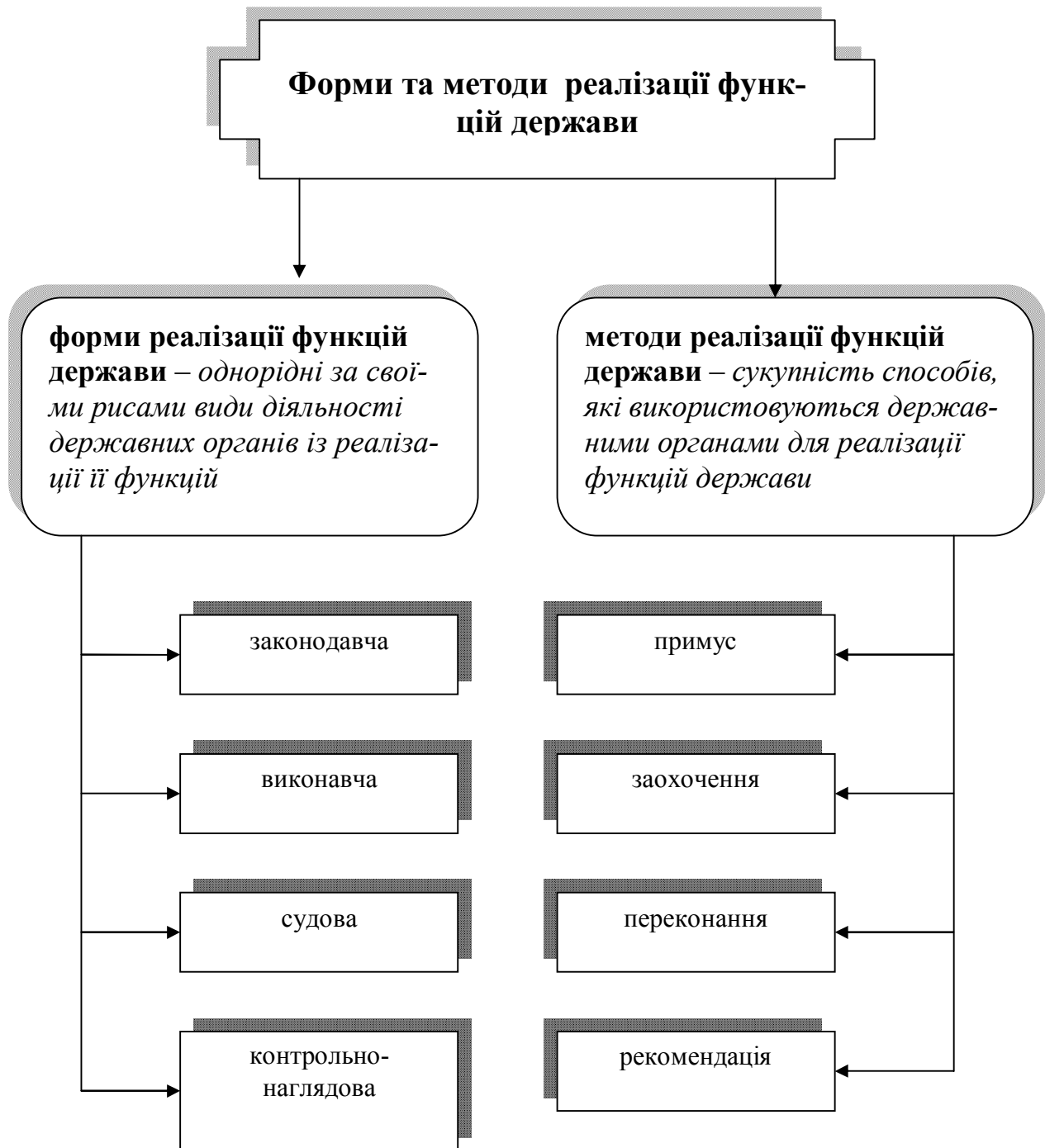
У навчальній літературі доволі часто виокремлюють такі функції держави як:

1) основні і неосновні. Подумайте, якщо функції держави визначають як «основні напрями», то чи можуть основні напрями бути неосновними?

2) постійні і тимчасові. При цьому зазвичай зазначається, що є функції держави, а є завдання держави. Останні розуміють як «це більш вузькі за змістом, обмежені дією в часі (тимчасові) напрями діяльності держави, які вирішуються в межах здійснення окремих функцій держави». То чи можна вести мову про завдання держави, якщо виокремлювати тимчасові функції держави?

Поміркуйте: Чи доцільно вводити поняття «**цілі держави**» під яким розуміти «кінцеві результати діяльності, які ставить перед собою та прагне досягти держава», зважаючи на те, що досягнувши цілі, держава себе вичерпає. Якщо стверджувати, що будуть поставлені нові цілі – то виникає питання: це цілі? Чи це тимчасові функції? Чи завдання?

3.6. Форми та методи реалізації функцій держави.

ГЛОСАРІЙ

Держава

форма організації суспільства, що поширює владу на всю свою територію та населення, що на ній перебуває видає загальнообов'язкові правила поведінки, встановлює податкову систему та володіє суверенітетом.

Суверенітет держави

політико-правова властивість публічної влади, що передбачає її верховенство, самостійність, повноту і неподільність у межах території держави та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

Сутність держави

те головне у державі як соціальному явищі, зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку.

Територія

це простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряним простором, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.

Функції держави

це основні напрями діяльності держави, в яких виражається її сутність.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Дайте визначення поняття «держава».
2. Що таке суверенітет?
3. Що таке територія? Які види територій Ви можете назвати?
4. Які функції здійснює сучасна держава?
5. Назвіть і охарактеризуйте підходи до сутності держави.
6. У яких формах і якими методами реалізуються функції держави?

Контрольні завдання.

1. Чи ідентичні за змістом, на Вашу думку, такі поняття як «держава» і «країна»? Відповідь обґрунтуйте.

2. Як Ви вважаєте, якби держави не було, чи треба було б її створити?

3. Ситуація №1. Держава Р. вимагає від держави У. змінити унітарну форму державно-територіального устрою на федеративну, аргументуючи це тим, що саме федерація дозволяє врахувати інтереси окремих регіонів. При цьому держава Р. вдається до агресії.

Ситуація №2. Держава У. звернулася до МВФ із запитом про отримання кредиту. МВФ погодився видати кредит, ставлячи умову проведення державних реформ, спрямованих на оздоровлення економіки та підвищення соціальних стандартів населенню для підняття його платоспроможності.

У якій із ситуацій відбувається втручання у внутрішні справи держави У. (обмеження суверенітету)? Відповідь обґрунтуйте.

4. На чартерному рейсі «Дніпро-Мюнхен» у період, коли літак пролітав Польщу, громадянин Нігерії убив громадянина Росії. У Мюнхені за вчинення убивства громадянин Нігерії був затриманий поліцією. За законодавством якої держави громадянин Нігерії понесе юридичну відповідальність? Відповідь обґрунтуйте.

5. Теза №1. Армія є важливим і невід'ємним елементом держави. Без армії не може існувати сучасна держава. Тому чим більша і сильніша армія, тим сильніша держава.

Теза №2. Армія потребує на утримання багато фінансів, при цьому нічого не виробляє. Тому чим більша армія, тим бідніша держава.

Як Ви вважаєте, яка з наведених тез є правильною? Відповідь обґрунтуйте.

6. У неділю Ви вирішили проглянути новини на державному телебаченні. Ввімкнувши телевізор, Ви бачите білий екран з текстом «Сьогодні у працівників телебачення вихідний день».

Чи можна стверджувати, що держава не виконує свої функції? Відповідь обґрунтуйте.

7. Як Ви вважаєте, чи зобов'язана держава інформувати населення про глобальні події у державі (наприклад, такі як аварія на атомній електростанції, приватизація обленерго тощо)?

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Поняття політичної системи суспільства.

Структура політичної системи суспільства.

Місце держави в політичній системі суспільства.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) охарактеризувати політику як сферу життєдіяльності суспільства;
- 2) назвати та охарактеризувати 4 елементи політичної системи суспільства;
- 3) визначити місце поліції в політичній системі суспільства;
- 4) об'єктивно оцінювати політичну ситуацію та діяти відповідно до принципу політичної нейтральності;
- 5) розкрити зміст права народу на опір тиранії.

Ключові терміни: політика, політична система, громадське об'єднання, політична партія, право народу на опір.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування.
2. Вебер М. Покликання до політики.
3. Даль Р. Демократія та її критики.

4.1. Поняття політики.

ПОЛІТИКА

сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями та іншими спільностями, метою якої є завоювання, утримання і використання державної влади

(від грец. – діяльність самоуправління у полісі, а надалі – «мистецтво управління» державою і суспільством) – діяльність з управління суспільством на основі публічної влади

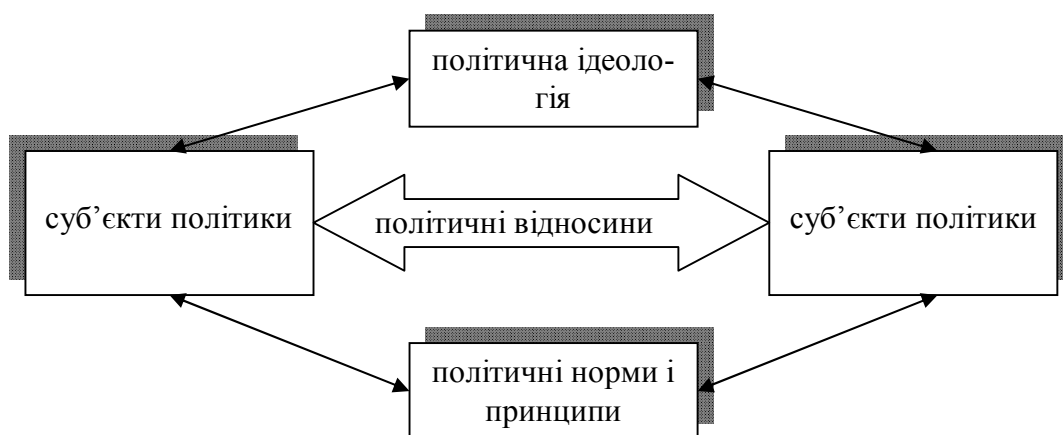
політика означає прагнення до участі у владі або впливати на розподіл влади або між державами, або всередині держави, між спільностями людей, яких держава об'єднує (М. Вебер)

4.2. Поняття та структура політичної системи суспільства.

Зверніть увагу!

Доволі часто у навчальній літературі указується не 4, а 5 елементів політичної системи суспільства, при цьому п'ятим зазначається «зв'язки між названими елементами». Але характеристика цього елемента зазвичай не наводиться. Подумайте, чи можна називати «зв'язки між названими елементами» як окремий елемент політичної системи, зважаючи на те, що навіть перші три з названих елементів поєднуються у політичних відносинах? Можливо, політичні відносини і є тим поєднуючим елементом

4.3. Інституційна підсистема політичної системи.

Інституційна підсистема політичної системи

народ: «носієм влади і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

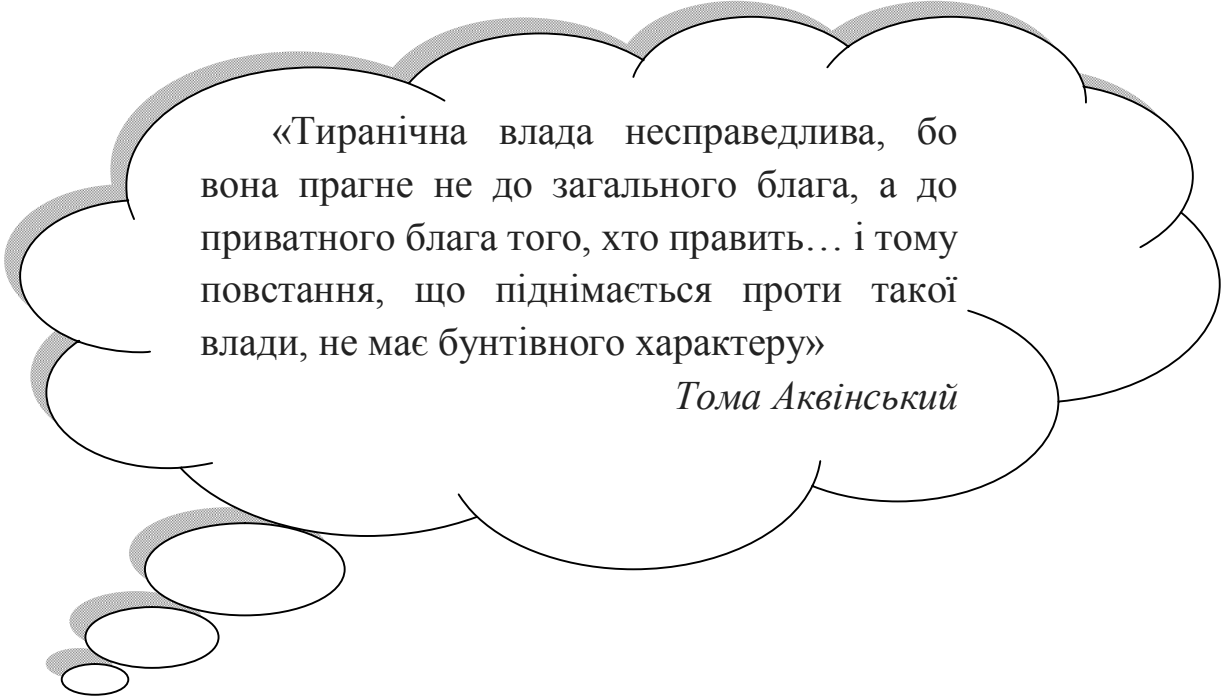
політичні партії: зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

громадське об'єднання: добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

держава: особливий суб'єкт політики, який є головною метою суб'єктів політичної системи

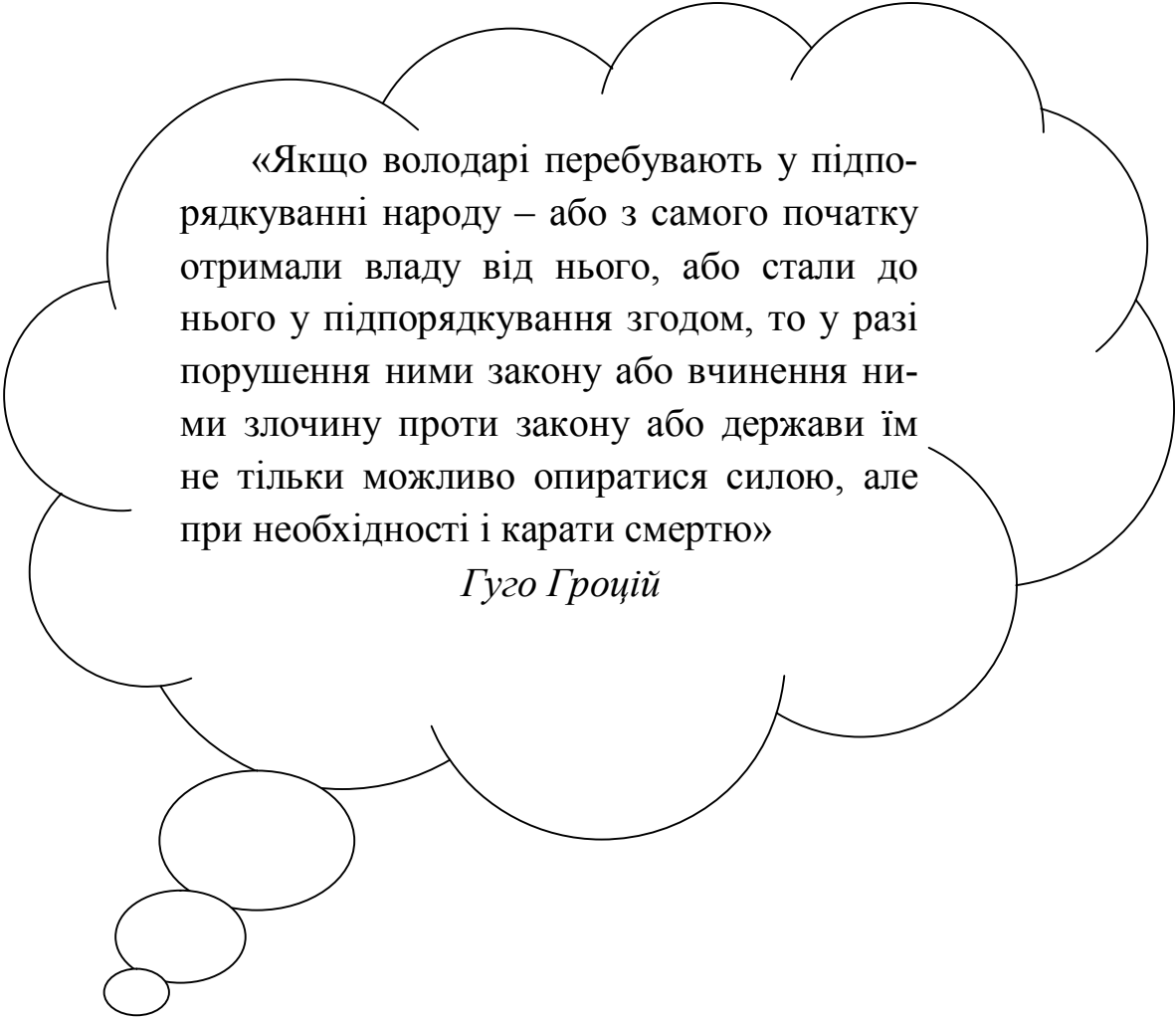
Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невід'ємними правами, до яких належать: життя, свобода і прагнення щастя; що публічна влада встановлюється між людьми на те, щоб забезпечувати ці права; публічна влада походить із згоди тих, ким вона управляє; що в кожному випадку, якщо ця форма організації влади стає пагубною для цієї мети, то народ має право змінити чи знищити її і заснувати нову владу, яка ґрунтуватиметься на таких принципах і буде так організована, щоб, на думку цього народу, все більше сприяти його безпеці і щастю. Розважність, звичайно, підказує не змінювати здавна встановлену владу з дрібних і минутих причин; згідно з цим цілий досвід свідчить, що людство воліє радше терпіти, поки лихо стерпне, ніж виправляти лихо скасуванням звичних форм. Проте, коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно спрямована на досягнення цієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизму, тоді народ має право та обов'язок повалити таку владу і встановити нову форму убезпечення народу в майбутньому.

Декларація незалежності США (1776 рік)

«Тиранічна влада несправедлива, бо вона прагне не до загального блага, а до приватного блага того, хто править... і тому повстання, що піднімається проти такої влади, не має бунтівного характеру»

Тома Аквінський

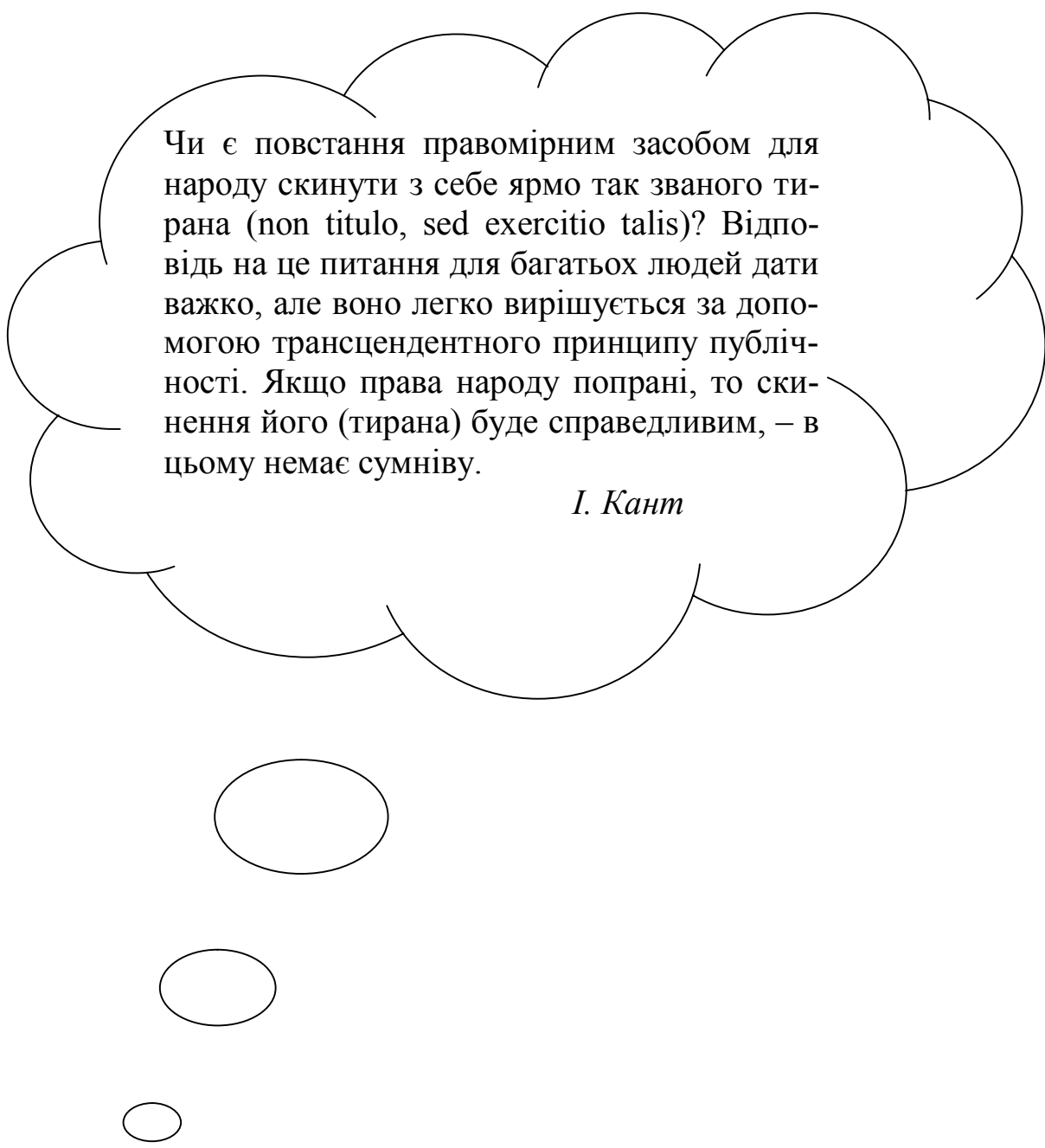

«Якщо володарі перебувають у підпорядкуванні народу – або з самого початку отримали владу від нього, або стали до нього у підпорядкування згодом, то у разі порушення ними закону або вчинення ними злочину проти закону або держави їм не тільки можливо опиратися силою, але при необхідності і карати смертю»

Гуго Гроцій

«Джон Локк прямо визнав, що будь-яка державна влада має під собою єдину основу – згоду людей. Як тільки правитель перевищує свої повноваження і або діє всупереч закону, або використовує закон на шкоду громадянам, то йому можна чинити опір так само, як і будь-якій людині, яка зазіхає на невід’ємні права іншого. Локк категорично стверджує, що якщо правитель порушує права окремих громадян, то люди мають право чинити опір і звільнитися від панування такого правителя. Далі він продовжує, що право людей відновлювати свою безпеку шляхом створення нового законодавчого органу, в разі якщо попередні законодавці діяли всупереч довірі людей, і є найкращим захистом від повстання та найімовірнішим засобом не допустити його. Адже повстання – це опір не людям, а владі, діяльність якої ґрунтується на законах держави, тому ті, хто, спираючись на силу і примус, порушує ці закони, і є справжніми бунтівниками, що знову вдаються до сили всупереч законам і повертаються до стану війни»¹.

¹ Зборошенко Д. М. Право народу на опір в історико-правовій думці: від зародження до утвердження. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки». – 2016. – Т. 181. – С. 71.

Чи є повстання правомірним засобом для народу скинути з себе ярмо так званого тирана (*non titulo, sed exercitio talis*)? Відповідь на це питання для багатьох людей дати важко, але воно легко вирішується за допомогою трансцендентного принципу публічності. Якщо права народу пограні, то скинення його (тирана) буде справедливим, – в цьому немає сумніву.

I. Кант

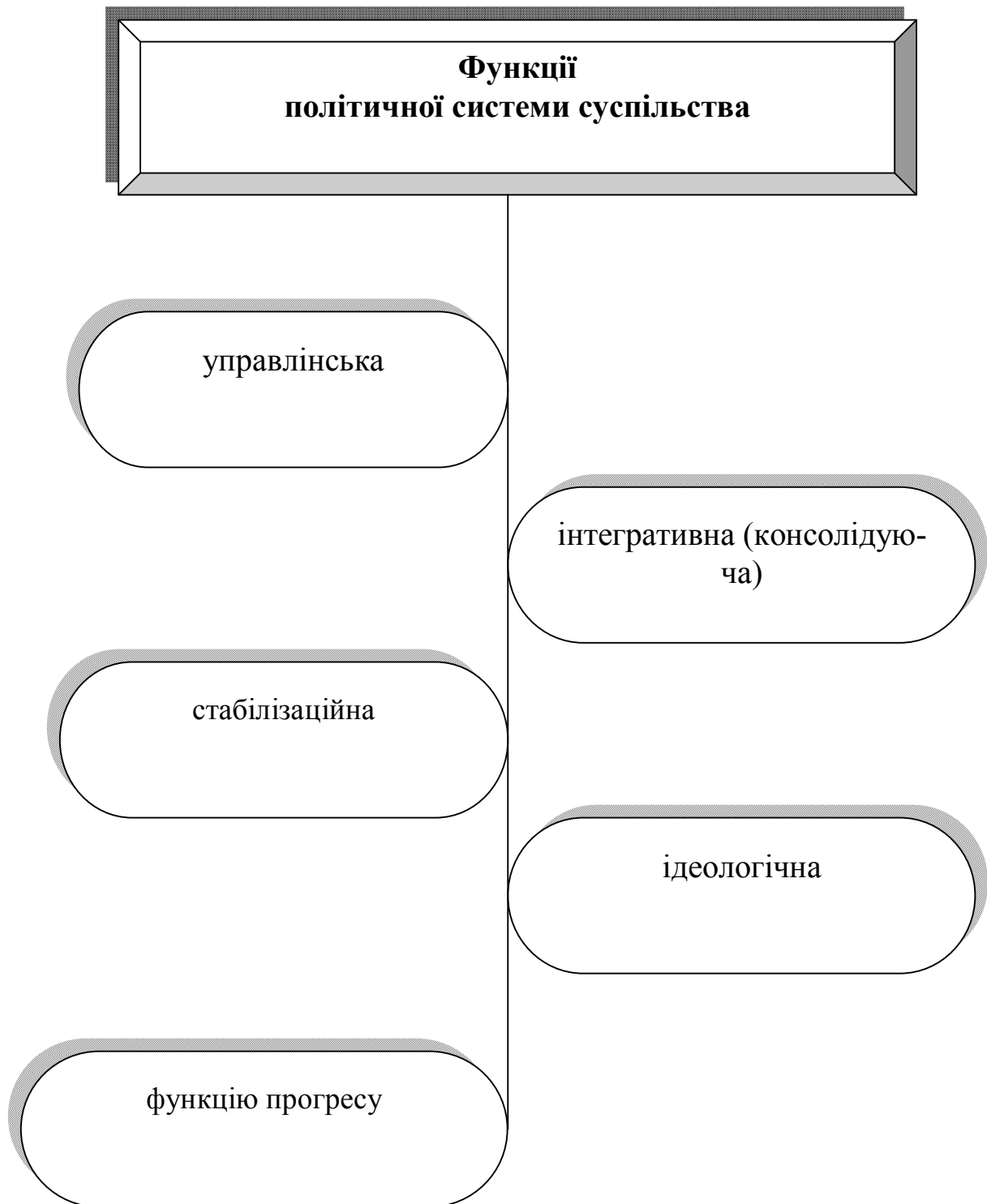
Коли влада порушує права народу, повстання для народу і для кожної його частини є найсвятішим правом і невідкладним обов'язком»

Декларація прав людини і громадянина (1789 рік)

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою права з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до крайнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення.

Загальна декларація прав людини (1948 рік)

4.4. Функції політичної системи суспільства.

ГЛОСАРІЙ

Громадське об'єднання

добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Політика

сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями та іншими спільнотами, метою якої є завоювання, утримання і використання державної влади.

Політична партія

zareєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Політична система

сукупність усіх політичних явищ, які взаємодіють між собою та існують у соціально неоднорідному, зокрема, класовому суспільстві.

Право народу на опір

можливість (навіть обов'язок) народу захищати свої права від тиранічної влади, включаючи, як крайній захід, збройний опір.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Що таке політична система суспільства.
2. Назвіть основні елементи політичної системи суспільства.
3. Яке місце займає держава у політичній системі суспільства?

Контрольні завдання.

1. Якщо політика пов'язана із захопленням, утриманням і здійсненням державної влади, то чи може, на Вашу думку, поліція, будучи державним органом виконавчої влади, залишатися поза політикою? Відповідь обґрунтуйте.

2. Відомий мислитель вказував: Демократія – найгірша форма правління, однак нічого кращого людство поки що не придумало. Що Ви думаєте з цього приводу. Відповідь обґрунтуйте.

3. Чи доцільною є заборона поліцейським бути членом політичної партії? Можливо, така заборона є порушенням людських прав? Відповідь обґрунтуйте.

4. Чи повинно, на Вашу думку, право народу на повстання закріплюватися у Конституції? Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ 5. ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ ТА ФОРМА ДЕРЖАВИ

Типологія держави: підстави та різні підходи.

Поняття та структура форми держави.

Форма державного правління.

Форма державно-територіального устрою.

Державно-правовий (державно-політичний) режим.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

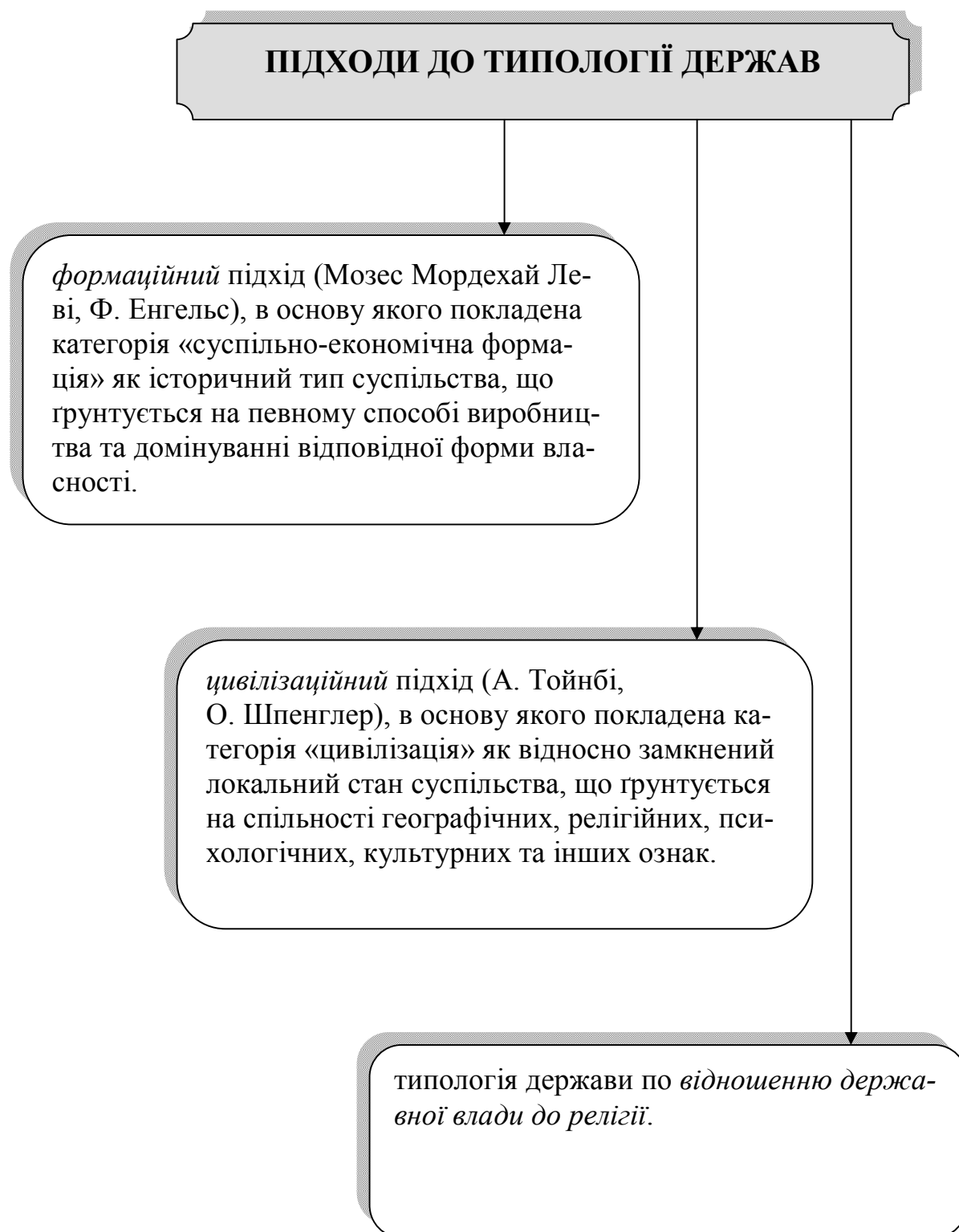
- 1) охарактеризувати 2 підходи до типології держав;
- 2) назвати та охарактеризувати 3 елементи форми держави;
- 3) аналізувати державно-правову дійсність в аспекті структури форми держави.

Ключові терміни: авторитарний режим, монархія, республіка, суспільно-економічна формація, унітарна держава, федерація, форма держави, форма державно-політичного (правового) режиму, форма державно-територіального устрою, форма правління, цивілізація.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Токвіль А. Про демократію в Америці.
2. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Монографія. – Запоріжжя: Юридичний ін-т, 2005. – 540 с.
3. Хайек Фрідріх Август. Право, законодавство і свобода: сучасне розуміння ліберальних принципів справедливості і політики.

5.1. Підходи до типології держав.

5.1.1. Формаційний підхід до типології держав

Формаційний підхід

Формація	Тип держави
первіснообщинна	-
рабовласницька	рабовласницький
феодальна	феодальний
капіталістична (буржуазна)	капіталістичний (буржуазний)
комуністична	-

У межах теорії держави при висвітленні питання типології держав уже тривалий час наголошується на недоліках формаційного підходу, зважаючи на його обмеженість, неврахування плюралізму розвитку різних держав (зокрема для багатьох з них не є властивою схематична лінійність «рабовласницький тип – феодальний тип – капіталістичний», надмірна гіперболізація економічного фактору та ін. Так, на думку Д.Ю. Гериліва «у формаційному підході до типології держави відсутній «перехідний» тип держави. По-друге, невідповідність загальнотеоретичних положень (типу держави) реальності. Це обґрунтовується тим, що теоретичні моделі мало коли відображаються в дійсності. По-третє – відсутність східного типу держави»¹

¹ Герилів Д.Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Данило Юрійович Герилів; національний ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2014. – С. 13.

«Типологія держав у рамках формаційного підходу не дає можливості всім суттєві відмінності, які існують між державами однієї і тої самої суспільно-економічної формації; неможливість віднесення певних держав до притаманного їм типу в зв'язку з обмеженістю критеріїв типології в рамках даного підходу»¹.

Критерії, які використовуються формаційним підходом для виокремлення типів держав, не дозволяють у повній мірі зрозуміти сучасні процеси як інтеграції держав, так і розвитку окремої держави. «За роки, що минули після закінчення «холодної війни», ми стали свідками початку величезних змін в ідентифікації народів і символах цієї ідентифікації. Глобальна політика почала шикуватися уздовж нових ліній – культурних... У світі після «холодної війни» прапори мають значення, як і інші символи культурної ідентифікації, включаючи хрести, півмісяці і навіть головні убори, тому що має значення культура, а для більшості людей культурна ідентифікація – найважливіша річ» – наголошує відомий американський соціолог Семюел Хантінгтон.

¹ Богушова І.В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз / І.В. Богушова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 44.

5.1.2. Цивілізаційний підхід до типології держав

Цивілізаційний підхід

«Цивілізація, на відміну від суспільно-економічної формації – не абстракція, а справді існуюче явище, є не гіпотетичною конструкцією, а дійсним об'єктом»¹.

Цей підхід, на противагу формаційному змінює акценти на протилежні: зводить до мінімуму вплив економічних факторів і акцентує увагу на культурних, духових чинниках, адже останні можуть блокувати перші, виконуючи роль як каталізатора, так і інгібітора процесу розвитку держави (і самого соціуму). Культурні фактори багато у чому визначають і ступінь участі населення у формуванні державної влади, і наявність чисельних незалежних від публічної влади організацій громадян, відтак впливаючи на форму державно-політичного режиму.

¹ Поляков А. Цивілізація як соціальна система: теорія, типологія і метод / А. Поляков // Вопросы истории. – 2007. – № 11. – С. 52.

Природа держави визначається не тільки реально існуючим співвідношенням сил, але також накопиченими у ході історичного процесу уявленнями про світ, цінностями, зразками поведінки, що передаються у межах культури. Розглядаючи державу, необхідно враховувати не тільки соціальні інтереси і діючі сили, але й стійкі, нормативні зразки поведінки, весь історичний досвід минулого¹.

Державна влада як центральне явище світу політики може розглядатися у той же час як частина світу культури. Це дозволяє уникнути схематизації держави і особливо проведеної нею політикою як результату абстрактної гри сил і, навпаки, розкрити зв'язок державної влади і престижу, моралі, ціннісних орієнтацій, сформованого світогляду, символіки і т. д.¹

Різноманітність культур – у часі та просторі – дозволяє зрозуміти, чому деякі типи держав, відповідні одним умовам, зупинялися у своєму розвитку в інших умовах. У сфері державного життя особливе значення надається відмінностям, що впливають зі своєрідності національних культур і рис національного характеру¹.

¹ Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М.: Юрипруденция, 2000. – С. 83.

Зверніть увагу!
За цивілізаційного підходу виокремлюються не держави, а цивілізації.

Цивілізації (за А. Тойнбі):

андська,
арабська,
вавилонська
далекосхідна (у Кореї та Японії),
далекосхідна основна,
еллінська,
єгипетська,
західна,
індська,
індуїстська,
іранська,
майянська,
мексиканська,
мінойська,
православна християнська
(Росія, Україна, Білорусь),
православна християнська основна (Візантія, Балкани, Кавказ),
сирійська,
старокитайська,
хетська,
шумерська,
юкатанська.

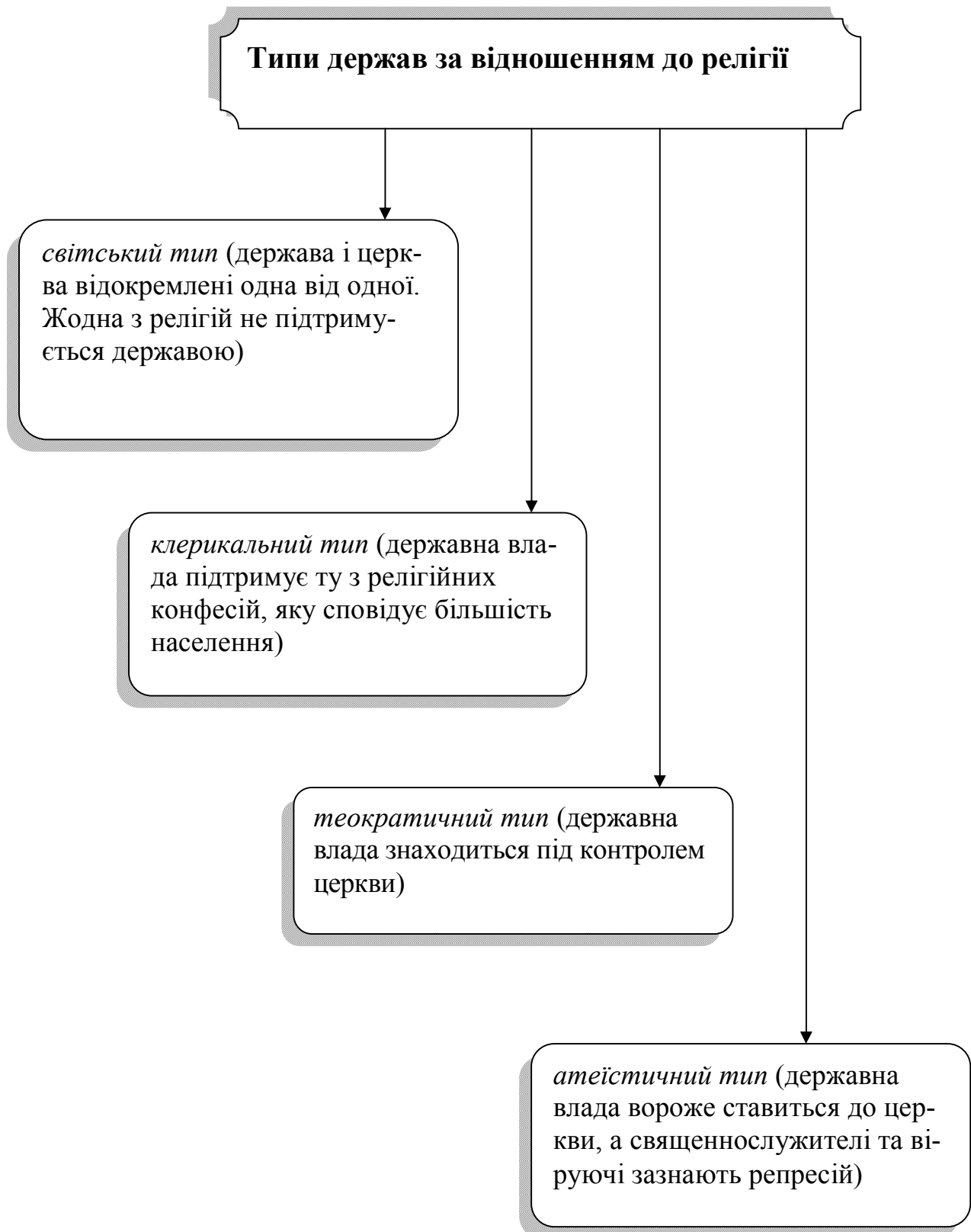
Цивілізації (за А. Тойнбі):

вавилонська,
греко-римська,
єгипетська,
індійська,
китайська,
магічна (візантійсько-арабська),
майя,
фаустівська (західноєвропейська)

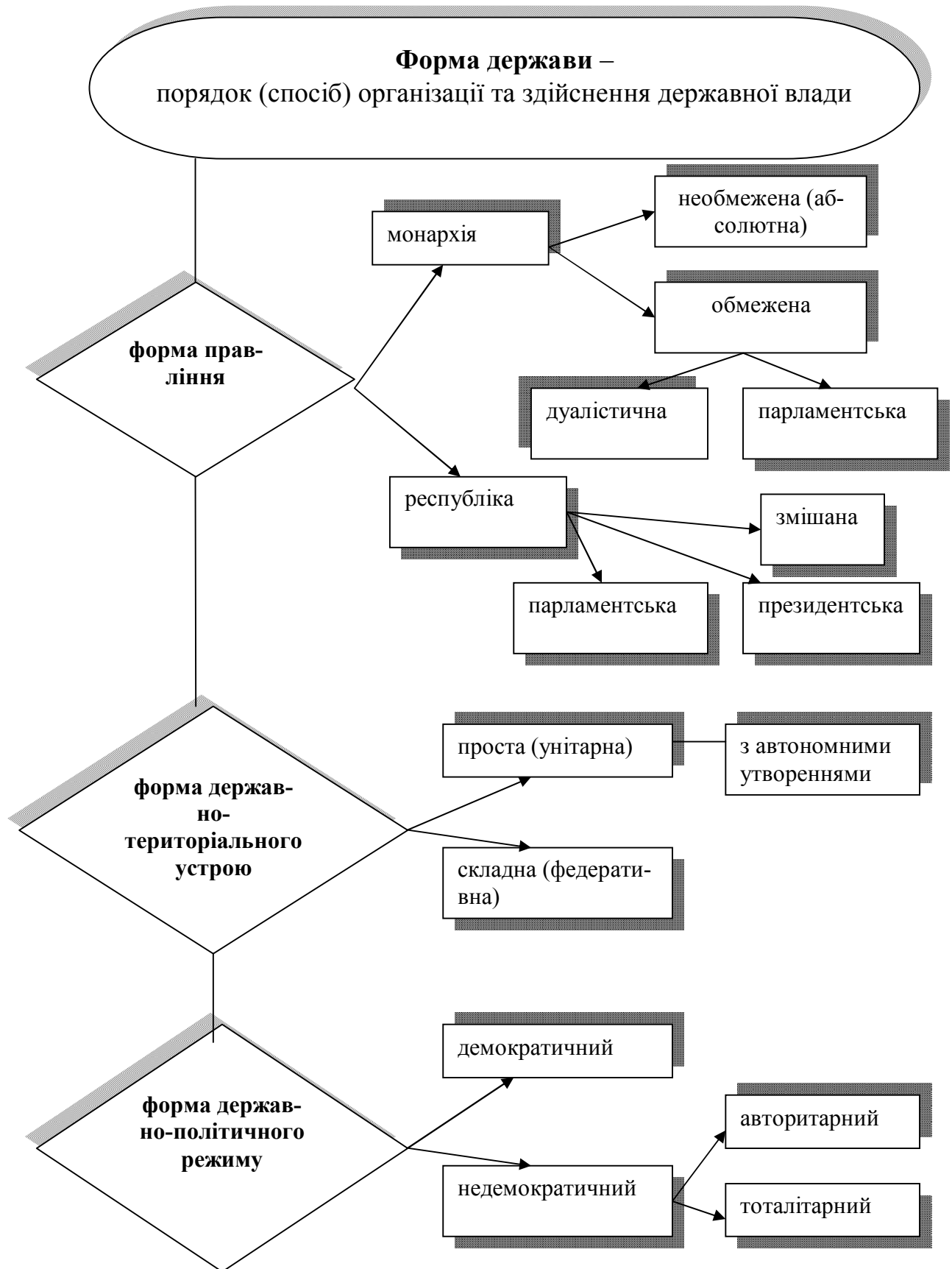
Цивілізації (за П. Сорокіним):

ідеалістичний,
ідеаціональна,
чуттєва.

5.1.3. Типи держав за відношенням до релігії.

5.2. Поняття та структура форми держави.

Зверніть увагу!

Доволі часто у підручниках як форма державно-територіального устрою називається конфедерація, яка визначається як «(тимчасовий) союз суверенних держав, які об'єднуються для досягнення певної мети». Як Ви вважаєте, чи є таке виокремлення логічним, зважаючи на те, що конфедерація – це союз держав, а тому вона апріорі не може бути формою державно-територіального устрою державИ (єдиної держави).

Чи доцільно також розглядати у межах форми державно-територіального устрою також співдружність, яка теж не є формою державно-територіального устрою державИ, а є об'єднанням держав?

Зверніть увагу!

Доволі часто у підручниках як різновид обмеженої монархії називається «конституційна монархія» (при цьому вона ототожнюється з парламентською монархією). Зважаючи на те, що у окремих абсолютних монархіях, наприклад, Саудівській Аравії, саме конституція (Основний нізама про владу) закріплює абсолютність влади монарха, доцільно різновид обмеженої монархії називати парламентською, а не конституційною.

5.3. Співвідношення державно-політичних режимів.

Демократичний	Авторитарний	Тоталітарний
Діє народовладдя.	Народовладдя відсутнє. Можуть проводитись формальні вибори.	Повне відсторонення народу від формування публічної влади.
Публічна влада діє відповідно до принципу верховенства права.	Держава не зв'язана правом. Головним регулятором суспільних відносин визнається не право, а закон. Діє принцип законності.	Відбувається нехтування правом. Публічна влада діє свавільно.
Визнається свобода у публічній і приватній сферах.	Відбувається жорсткий контроль за публічною сферою. Діє цензура.	Жорсткий контроль за публічною і приватною сферами.
Забезпечуються людські права.	Відбувається порушення людських прав.	Відбувається систематичні і масові порушення людських прав.

5.4. Співвідношення видів державно-територіального устрою.

Проста (унітарна) форма державно-територіального устрою	Складна (федеративна) форма державно-територіального устрою
до її складу не входять державні утворення, що наділені ознаками суверенітету; адміністративно-територіальні одиниці (область, район та ін.) не можуть мати якої-небудь політичної самостійності.	територія складається з територій-суб'єктів федерації, що мають власний адміністративно-територіальний поділ.
єдина конституція і єдина система законодавства.	наявність конституції і системи законодавства в цілому та у кожного з її суб'єктів.
єдина система вищих органів державної влади – глава держави, уряд, парламент, юрисдикція яких поширюється на територію всієї держави.	наявність федеративного двопалатного парламенту й парламентів суб'єктів федерації, федерального уряду і самостійних органів управління суб'єктів федерації.
єдине громадянство та єдина державна символіка.	наявність громадянства як усієї федерації, так і її суб'єктів; у деяких федераціях допускається подвійне громадянство.
єдина судова система	можливість суб'єктів федерації мати власну правову та судову системи.

ГЛОСАРІЙ

Авторитарний режим

стан політичного життя, що характеризується необмеженою владою однієї особи або групи осіб, не підконтрольних народіві, використанням насильства та позасудових методів примусу; опорою на поліцейський та військовий апарат; дією принципу пріоритету держави над особистістю.

Монархія

форма державного правління, за якої верховна державна влада повністю або частково належить монарху та передається у спадок відповідно до визначеної системи престолонаслідування.

Республіка

форма правління за якої верховна державна влада належить представницькому органу, що обирається населенням на певний строк.

Суспільно-економічна формація

історичний тип суспільства, що ґрунтується на певному способі виробництва та домінуванні відповідної форми власності.

Унітарна держава

тип держави за формою державно-політичного устрою, що позначає державу, адміністративно-територіальні одиниці якої, не мають суверенних прав.

Федерація

тип держави за формою державно-політичного устрою, що позначає, складну державу, частини якої (суб'єкти федерації) мають суверенні права.

Форма держави

порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади.

Форма державно-політичного (правового) режиму

сукупність прийомів і способів здійснення державної влади.

Форма державно-територіального устрою

спосіб поділу території держави на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці) та характер владних взаємовідносин між ними та державою в цілому.

Форма правління

спосіб формування вищих органів державної влади, що передбачає порядок їх утворення, а також взаємовідносини між собою та населенням.

Цивілізація

відносно замкнений локальний стан суспільства, що ґрунтується на спільності географічних, релігійних, психологічних, культурних та інших ознак.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Які критерії типології держав Ви знаєте?
2. Визначте та охарактеризуйте типам держав за формаційним підходом.
3. Що таке цивілізація?
4. Назвіть та охарактеризуйте елементи форми держави.
5. Розкрийте сутність демократичного та антидемократичного державно-політичного режиму.

Контрольні завдання.

1. Який з підходів до типології держав – формаційний чи цивілізаційний – є найбільш аргументованим? Відповідь обґрунтуйте.
2. У державі N. з унітарною формою державно-територіального устрою наступні видатки державного бюджету:
  - 1) 40 % на утримання органів публічної влади;
  - 2) 20 % на утримання поліції та служби безпеки;
  - 3) 20 % на військову сферу;
  - 4) 15 % на економічну сферу (з них 5% на обслуговування зовнішнього боргу);
  - 5) 5 % на соціальну сферу (освіта, медицина, соціальний захист населення).Визначте політичний режим у державі N. Відповідь обґрунтуйте.
3. У державі N. глава держави свою посаду отримав у спадок. У державі раз на чотири роки проводяться вибори до парламенту. Новообраний парламент формує уряд, главою якого обирається лідер партії, що отримує на виборах більшу кількість голосів виборців. Глава держави має право накладати вето на закони, прийняті парламентом.
Визначте форму правління держави N. Відповідь обґрунтуйте.
4. До складу держави N. входить дванадцять штатів та автономна республіка А., яка має власну Конституцію, Верховну Раду та Раду Міністрів (однак, не має власних міністерств оборони, внутрішніх справ, закордонних справ). Усі 12 штатів підпорядковуються єдиному центру; глава штату призначається главою держави. Органом законодавчої влади в державі є парламент, вибори до якого відбуваються кожні 5 років. Уряд формується і очолюється главою держави, який отримав свою владу у спадок. Населенню штатів надається безоплатно: медична допомога, вища (у т.ч. вища), водночас, проведення мирних зібрань та свобода слова заборонені. Існує цензура. Існує кримінальна відповідальність за спекуляцію та дармоїдство. Виїзд за кордон – лише з дозволу служби безпеки.
Визначте форму держави N. Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ 6. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

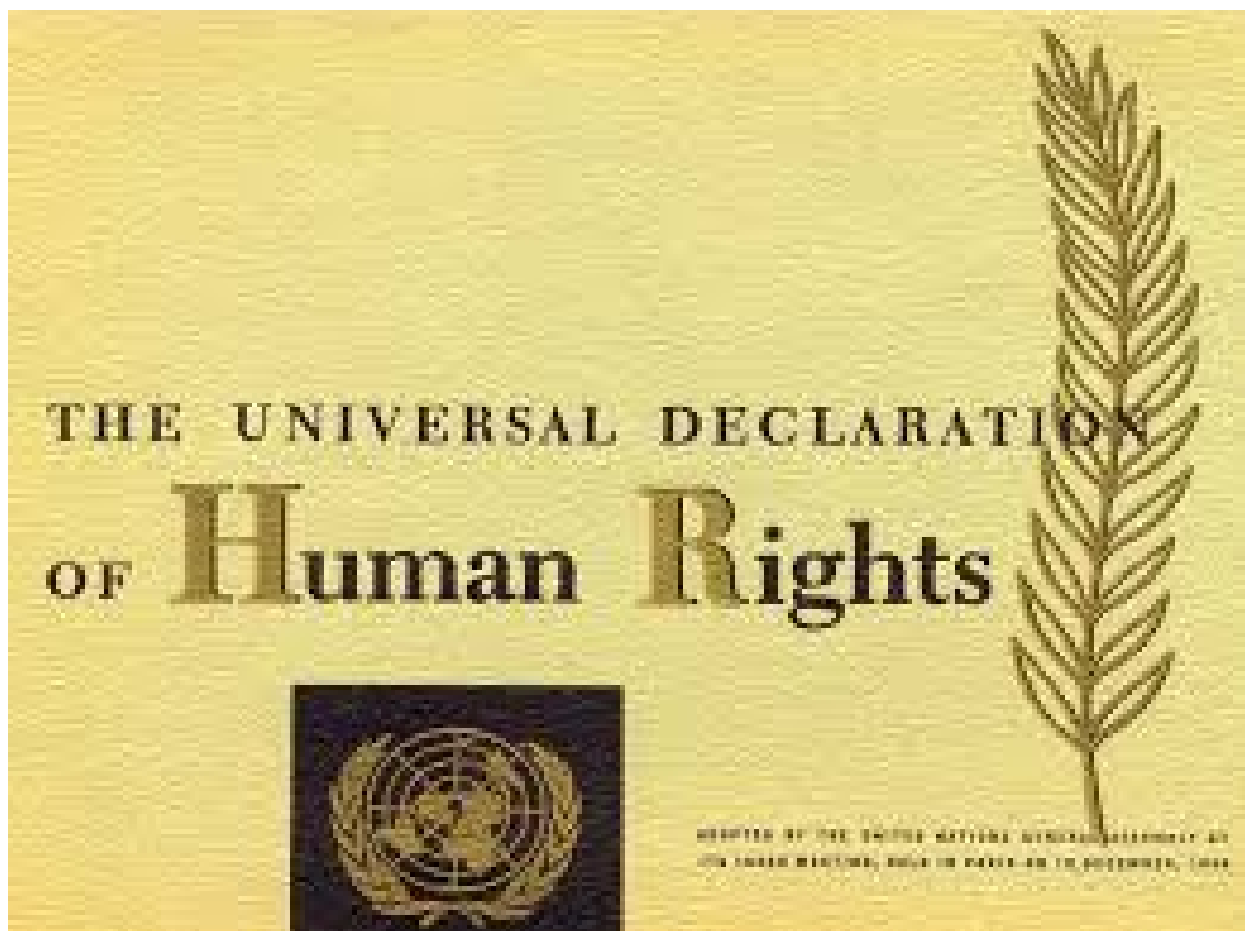
Поняття людських прав.

Виміри прав людини.

Класифікація людських прав.

Покоління прав людини.

Обов'язки держави з забезпечення людських прав.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) охарактеризувати 3 виміри історичного розширення прав людини;
- 2) назвати і охарактеризувати 5 ознак людських прав;
- 3) пояснити: чому людські права мають пріоритет над позитивним законодавством;
- 4) розмежовувати абсолютні та відносні людські права;
- 5) назвати і охарактеризувати 3 покоління прав людини;
- 6) висловлювати судження щодо соматичних прав;
- 7) охарактеризувати 3 типи зобов'язань держави у царині людських прав.

Ключові терміни: абсолютні права, відносні права, негативні права, позитивні права, права людини.

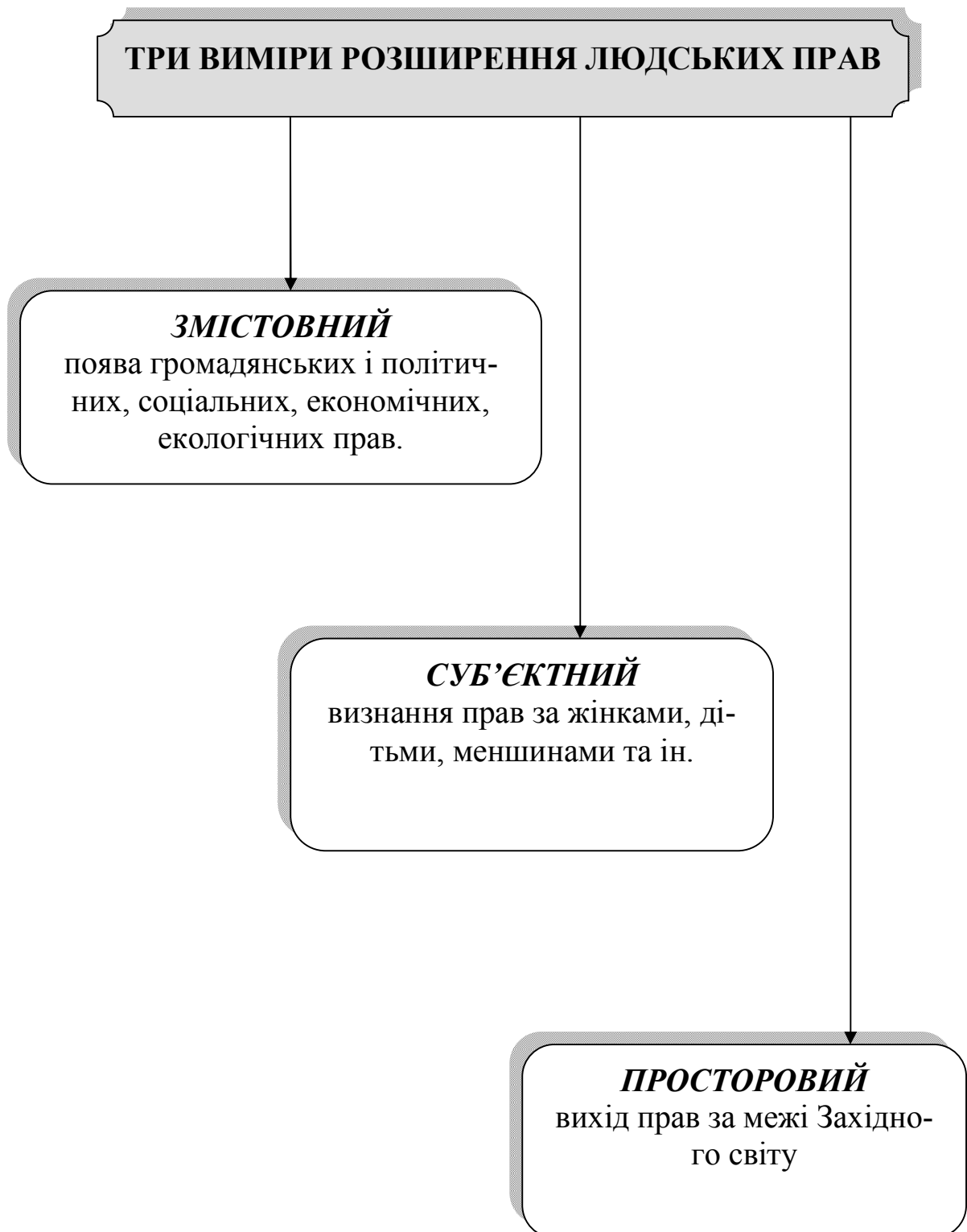
Додаткова література до вивчення теми:

1. Головатий С. Про людські права. Лекції. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – і-xxiv, 760 с.
2. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ.. Т. Завалій. – Львів: Кальварія, 2004. – 280 с.
3. Кучук А.М.. Крайня необхідність у світлі європейських цінностей / А.М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2016. –№ 1. – С. 54-60.
4. Кучук А. Універсальність/регіональність прав людини: правовий дискурс / А. Кучук // Visegrad journal on human rights. – 2016. - № 1/1. – С. 127-131.

Справи ЄСПЛ для опрацювання:

1. Справа «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02).
2. Справа «Наталія Михайленко проти України» (Заява № 49069/11).
3. Справа «А. проти Сполученого Королівства» (Заява № 35373/97).
4. Справа «Прітті проти Сполученого Королівства» (Заява № 2346/02).
5. Справа «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Заява № 66069/09, 130/10, 3896/10).
6. Справа «Алексєєв проти Росії» (Заява № 4916/07, 25924/08, 14599/09).

6.1. Історичний аспект розширення людських прав.

6.2. Ознаки людських прав.

Ознаки людських прав

Фундаментальність

забезпечують захист і задоволення фундаментальних інтересів і потреб, тобто таких, якщо їхнє незадоволення призводить до смерті чи страждання або зачіпає сутність автономії.

Природність, невід'ємність

пов'язані з самим фактом існування людини, не даровані державою. Без прав людина **перестає бути людиною** в соціальному сенсі; держава не може відібрати права людини.

Загальність, рівність

властиві кожному індивіду незалежно від його статі, віку, національності, релігії, стану здоров'я, походження, політичних переконань та інших факторів, які розглядаються як заборонені підстави дискримінації

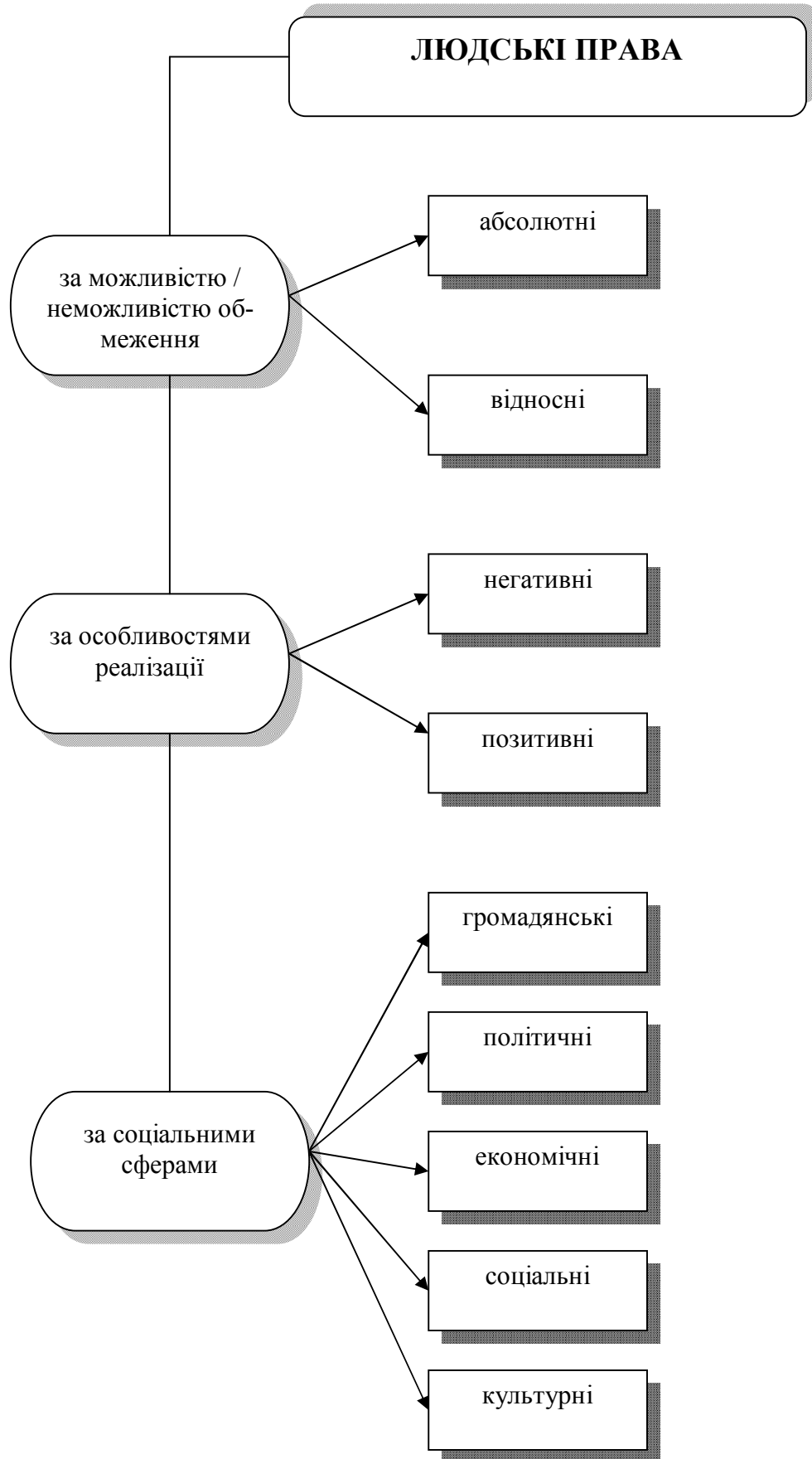
Універсальність

не обмежені юрисдикцією окремих держав, належать кожній людині незалежно від місця її перебування і мають пріоритет перед культурними особливостями та історичними традиціями окремих держав.

Пріоритет над позитивним правом

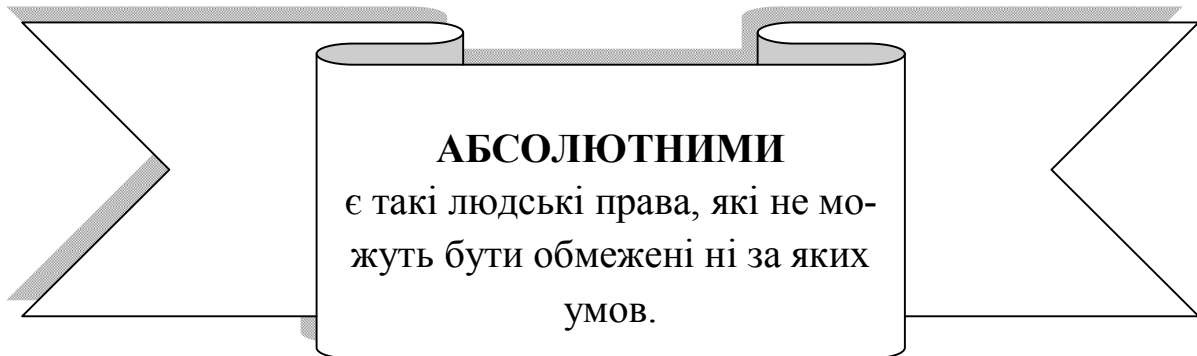
Права людини є критерієм для визначення змісту позитивного права. Якщо певне позитивне право призводить до порушення прав людини, то воно втрачає характер права.

6.3. Класифікація людських прав.

6.4. Абсолютні права.

Прикладом абсолютного права є свобода від катування (катування, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання – ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

Відповідно до п. 1-2 ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод:

«1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від [статті 2](#), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від [статей 3, 4](#) (пункт 1) і [7](#)».

6.5. Покоління прав людини.

Покоління прав людини

1 покоління

громадянські і політичні права (проголошені першими буржуазними революціями у Франції, Англії та США)

2 покоління

соціально-економічних прав, що стали результатом втілення загальнолюдських цінностей та соціально-демократичних ідей і були закріплені у документах ООН.

3 покоління

колективних прав, висунутих країнами, які звільнилися від колоніальної залежності та визначили свою політику як миролюбну, суверенну, незалежну, засновану на принципах самовизначення і територіальної цілісності.

4 покоління

соматичні права (право на трансплантацію органів і тканин, репродуктивні права, клонування, розпорядження життям власного тіла та ін.

6.6. Обов'язки держави у царині людських прав.

Загальна декларація прав людини

Преамбула

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод;

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

Стаття 1

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Конституція України

Стаття 3

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Зобов'язання держави у царині людських прав

зобов'язання поважати людські права (вимагає від державних органів та інших представників держави утриматись від порушень прав людини).

зобов'язання захищати людські права (передбачає обов'язок держави захистити носіїв людину від протиправного втручання третіх осіб у їхню реалізацію та покарати правопорушників).

зобов'язання забезпечувати реалізацію людських прав (вимагає від держави вживати активні дії з метою сприяння повній реалізації людських прав).

Зверніть увагу!

Людським правам властива вертикальність: правам відповідає обов'язок держави. Адресатом людських прав є держава, а не інша людина. Тому коли особа А., наприклад, убиває Б., то не можна стверджувати про наявність порушення права на життя, якщо держава провела ефективне розслідування і особа А. притягнута до кримінальної відповідальності. Якщо ж такого розслідування не відбулося, можна стверджувати про порушення права на життя зі сторони держави.

ГЛОСАРІЙ

Абсолютні права

це такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов (наприклад, свобода від катувань, від рабства).

Відносні права

різновид людських прав, що можуть бути обмежені державою, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві, та переслідують легітимну мету.

Негативні права

вимагають невтручання держави в їх реалізацію і охоплюють громадянські та політичні права.

Позитивні права

потребують активної забезпечувальної діяльності держави та охоплюють соціальні, економічні та культурні права

Права людини (людські права)

основні правові можливості, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, природними, невід'ємними, загальними та рівними для кожного (кожної) та мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Які виміри розширення прав людини Ви знаєте?
2. Назвіть ознаки людських прав.
3. Як Ви розумієте фундаментальність людських прав?
4. Назвіть покоління прав людини.
5. Які Ви знаєте зобов'язання держави у царині людських прав?

Контрольні завдання¹.

1. Чи існують людські права? Звідки вони походять? Що є їх джерелом? Відповідь обґрунтуйте.

2. Чи треба віддавати перевагу людським правам, якщо це конфліктує з суспільною користю? Наприклад, ми упевнені, що особа А. є серійним убивцею, однак, доказів для притягнення його до відповідальності немає. Чи повинні ми зважати на його права? Чи можемо примусити свідчити проти себе? Відповідь обґрунтуйте.

3. Як люди можуть ставати катами? Навіть якщо вони безпосередньо не застосовують при допитах електричний струм, то як вони можуть працювати в установі, у якій систематично практикують катування? Розгляньте такі варіанти: 1) садизм: вони отримують від цього насолоду; 2) особистий інтерес: бачать у цьому можливість вибитись далі; 3) відданість: вони переконані, що це необхідно для досягнення суспільної користі; 4) боягузтво: вони бояться протистояти системі; 5) заперечення: вони переконують себе, що не все є таким страшним, як виглядає; 6) інерція: вони роблять це просто тому, що це там відбувається. Чи має значення, чому вони це роблять?

4. Що легше: збудувати демократію чи її знищити? Відповідь обґрунтуйте.

5. Чи є якісна різниця між режимом, що катує людей, але добре усіх годує, і тим, що нікого не катує, але дозволяє людям страждати від недоїдання?

6. Якщо людським правам властива вертикальність, то чи можна, наприклад, поліцію називати правоохоронним органом? Відповідь обґрунтуйте.

7. До поліції надійшло повідомлення про викрадення мобільного телефону. Заявник А. стверджував, що це вчинив його колега Б., з яким вони орендують квартиру. Після внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань, оперативна група виїхала на затримання Б.

Б. перебував у квартирі у своїй кімнаті з 5-річною дитиною. Оперативна група наполягла, щоб Б. поїхав з ними. Б. повідомив своїй дитині, що вийде прогулятися з друзями і згодом повернеться. Коли мати повернулася додому з

¹ Завдання 1-5 подані за: Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ. Т. Завалій. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 228, 231.

роботи, дитина не змогла сказати, де перебуває батько Б. Б. не зізнався у крадіжці. Допит затягувався. Б. відпустили на наступний день вранці.

Чи було порушення людських прав у цій ситуації? Відповідь обґрунтуйте.

8. У державі N. Пенсійний вік для чоловіків – 55 років, жінок – 50 років. Громадянин А. у 48-річному віці зробив операцію та змінив стать на жіночу. У 50-річному віці А. звернулася до державних органів з призначення їй пенсії. Їй було відмовлено на тій підставі, що за свідоцтвом про народження А. є чоловіком, а тому має досягти 55 –річного віку. Законодавством N. не врегульоване питання зміни статі.

Чи було порушення людських прав у цій ситуації? Відповідь обґрунтуйте.

9. Працівники служби безпеки затримали особу А. за підозрою у тероризмі. Під час бесіди А. зізнався у закладенні разом з Б. і В. вибухівки у одному з кінотеатрів міста, яка має спрацювати через 30 хвилин. Однак, де саме не сказав. З метою отримати інформацію про конкретне місце закладення вибухівки для її знешкодження, працівники служби безпеки пригрозили застосуванням до А. електричного струму, один з працівників наніс декілька ударів кулаком у груди А.

А., бачачи серйозність намірів працівників служби безпеки, побоюючись за своє життя і здоров'я, назвав місце закладання вибухівки. Вибухівка була знешкоджена за 2 хвилини до вибуху. У кінотеатрі на той час перебували 150 осіб.

Чи було порушення людських прав у цій ситуації? Відповідь обґрунтуйте.

10. А., перебуваючи і театрі, вирішив пожартувати. Знаючи, що відповідно до ст. 34 Конституції України «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», А. піднявся під час прем'єри і голосно став кричати: «Пожежа! Пожежа! Рятуйтеся!» (насправді пожежі не було). Глядачі стали вибігати з театру.

Чи було порушення людських прав у цій ситуації? Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ 7. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

Механізм держави: поняття та структура.

Поняття та види державних органів.

Принцип поділу державної влади

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) указати, для якої системи права властиве використання поняття «механізм держави»;
- 2) назвати і охарактеризувати 3 елементи механізму держави;
- 3) класифікувати органи держави;
- 4) охарактеризувати принцип поділу влади.

Ключові терміни: державна установа, механізм держави, орган держави, принцип поділу влади, система стримувань і противаг.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. – Х. : Право, 2009. – 598 с.
2. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів.

7.1. Поняття та структура механізму держави.

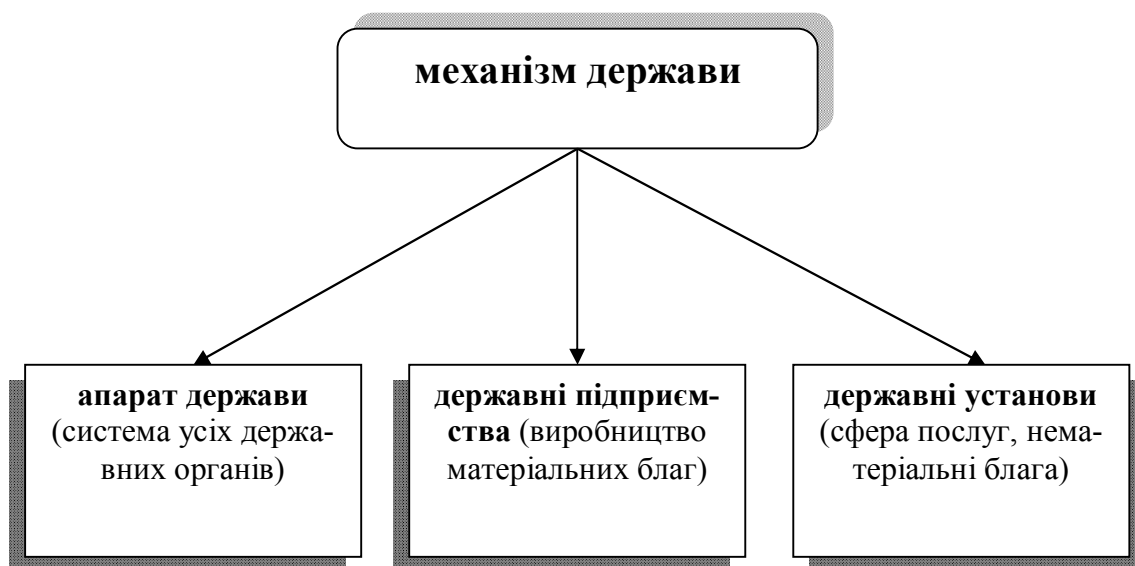
Зверніть увагу!

Радянській юридичній науці загалом властиві механістичні погляди на правові явища, так, наприклад, виокремлюються «механізм забезпечення прав людини», «механізм реалізації прав людини», «механізм охорони прав людини» (ціла низка механізмів, а людські права фактично нівелювалися і, навіть, заперечувалися, то ж бачимо «практичну значимість» введення терміну «механізм»), механізм держави, механізм правового регулювання та ін. Для західної правової традиції не характерний розгляд правових явищ через категорію «механізм». Європейська наука не знає ніяких механізмів.

Наріжною ідеєю західної науки є розгляд суспільства як динамічного утворення, як суспільства відкритого, самоорганізуючого. При цьому основною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, гідність. Людина є вільною.

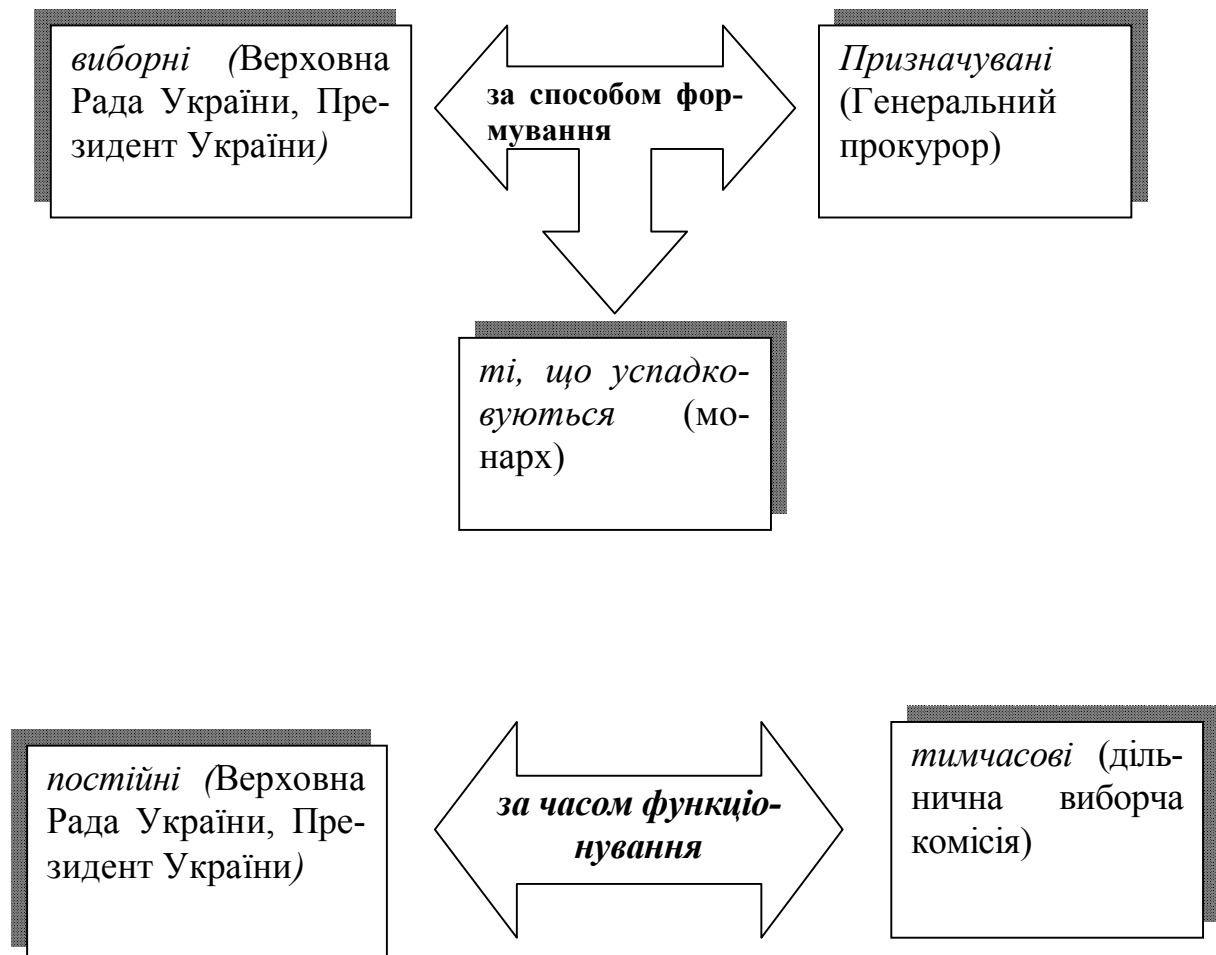
Радянське ж суспільство будувало закриту систему, жорстко координовану, яку мала функціонувати як «механізм»; свобода такій системі не властива, іманентною є чітка детермінація; людина є лише гвинтиком цього механізму, а тому має суворо виконувати накази публічної влади. Більш того, людина не здатна зрозуміти, що їй необхідно, за неї це робить публічна влада. Від людини вимагається лише виконувати своє функціональне призначення у цьому механізмі.

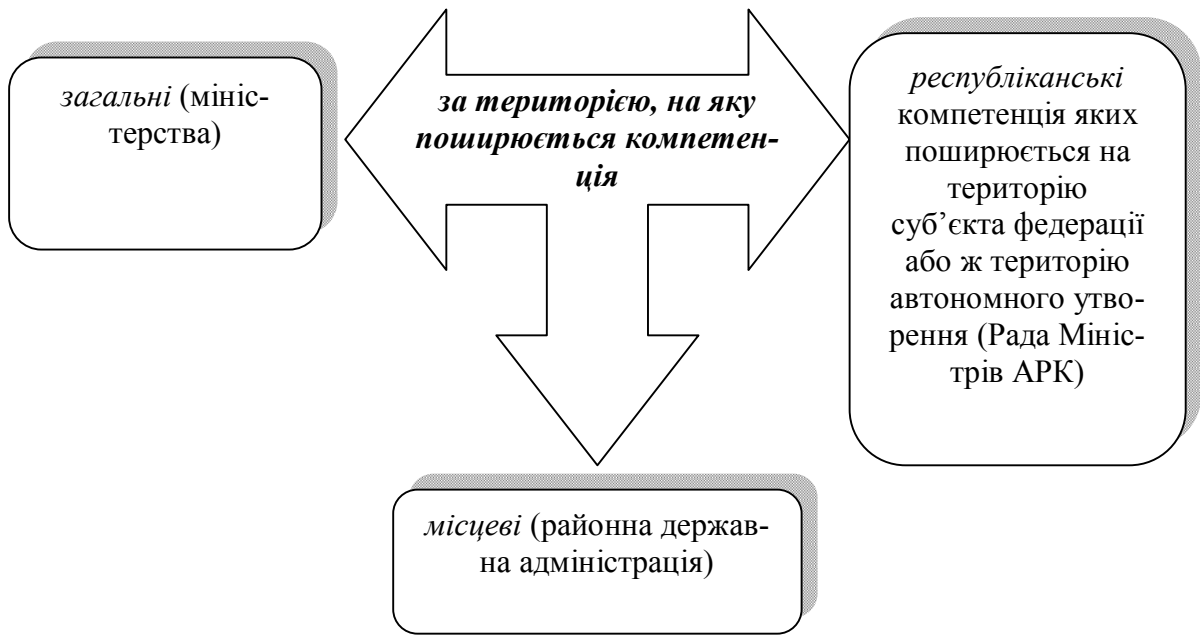
До наукового обігу термін «механізм держави» був введений в середині 60-х років ХХ століття В. Копейчиковим, який опублікував працю «Механізм советского государства». Представники західних наукових шкіл уникають вживання терміна «механізм держави» і акцентують увагу на розгляді його окремих елементів – органів державної влади (зважаючи на те, що чітка ієрархізація та субординація характерна для «жорстких» систем – механізмів, а відтак є особливістю недемократичних режимів. Для держав з демократичним режимом властивий поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, що доповнюється системою стримувань і противаг).

7.2. Поняття та класифікація органів держави.

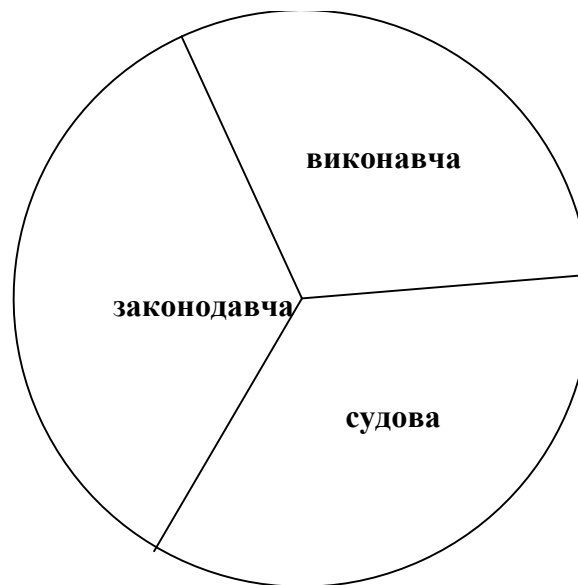
ОРГАН ДЕРЖАВИ – структурно організований, створений державою колектив державних службовців (або один державний службовець), який наділений владними повноваженнями, необхідними матеріальними та фінансовими ресурсами для реалізації функцій держави.

7.3. Принцип поділу державної влади.

ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Конституція України

Стаття 6.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

7.4. Система стримувань і противаг.

Система стримувань і противаг –
складова поділу влади, яка включає повноваження кожної з гілок влади щодо стримування та урівноваження інших з метою недопущення узурпації влади у межах кожної з гілок державної влади.

	Органи законодавчої влади	Органи виконавчої влади	Органи судової влади
Органи законодавчої влади		1) через закони визначають засади діяльності; 2) прийняття резолюції недовіри уряду.	через закони визначають засади діяльності.
Органи виконавчої влади	1) розробляє проект закону про Державний бюджет (витрати на фінансування); 2) право законодавчої ініціативи.		розробляє проект закону про Державний бюджет (витрати на фінансування).
Органи судової влади	контроль Конституційного Суду за відповідністю законів Конституції.	визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень.	

ГЛОСАРІЙ

Державна установа

це така частина механізму держави, що не володіє владними повноваженнями, а здійснює безпосередню практичну діяльність щодо виконання функцій держави: соціальної, культурної, освітньо-виховної.

Механізм держави

система державних органів, наділених владою, а також державних підприємств і установ, за посередництвом яких реалізуються функції держави.

Орган держави

структурно організований, створений державою колектив державних службовців (або один державний службовець), який наділений владними повноваженнями, необхідними матеріальними та фінансовими ресурсами для реалізації функцій держави.

Принцип поділу влади

принцип, згідно з яким державна влада поділяється на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову, які мають бути незалежними та, водночас, наділяються повноваженнями щодо взаємного контролю.

Система стримувань і противаг

складова поділу влади, яка включає повноваження кожної з гілок влади щодо стримування та урівноваження інших з метою недопущення узурпації влади у межах кожної з гілок державної влади.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Чому західна юридична наукова думка не оперує поняттям «механізм держави»?
2. Охарактеризуйте структурні елементи механізму держави.
3. Назвіть види державних органів.
4. Що таке принцип поділу влади?
5. Як Ви розумієте систему стримувань і противаг?

Контрольні завдання.

1. В Україні до системи стримувань і противаг відносять Президента України, хоча при цьому цей державний орган не віднесено до жодної з гілок влади. Чи правильно це? Чи не суперечить це ст. 6 Конституції України? Відповідь обґрунтуйте.
2. У науковій літературі давно висловлюється думка про наявність контрольно-наглядової гілки влади. Як Ви вважаєте, чи не є теорія поділу державної влади на три гілки застарілою? Відповідь обґрунтуйте.
3. Як Ви вважаєте, який підхід є найбільш обґрунтований: радянський – у межах якого існують положення про механізм держави чи західний – який «не знає» механізму держави, а досліджує конкретні державні органи? Відповідь обґрунтуйте.
4. Для західної правової традиції нехарактерне виокремлення правоохоронних органів. Західна юриспруденція оперує поняттям «державний орган» без створення теоретичних узагальнень «правоохоронні органи», «органи правопорядку» тощо. Як Ви думаєте: чому? Відповідь обґрунтуйте.
5. Як Ви вважаєте, чи може держава, у якій державна влада не поділяється на законодавчу, виконавчу і судову, вважатися демократичною? Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ 8. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ

Поліцейська держава.

Держава загального благоденства.

Елітарна концепція держави.

Правова держава.

Громадянське суспільство.

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати основні положення теорії поліцейської держави;
- 2) назвати основні положення теорії держави загального благоденства;
- 3) назвати основні положення елітарної теорії держави;
- 4) назвати ознаки і принципи правової держави;
- 5) назвати ознаки громадянського суспільства;
- 6) визначати можливі результати державно-правових реформ.

Ключові терміни: громадянське суспільство, держава загального благоденства, елітарна концепція держави, поліцейська держава, правова держава.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Алексєвич С. Время секунд хенд.
2. Зиновьев А.А. Новости из Ибанска.
3. Парето В. Трансформація демократії.
4. Хаєк Ф. Шлях до рабства.

8.1. Поліцейська держава.

Держава існує для забезпечення блага народу. Загальне благо необхідно насаджувати. Люди не здатні розуміти, що для них краще, тому державні органи повинні діяти не враховуючи думку населення. Необхідною є тотальна регламентація їхнього життя. Політична стабільність є важливішою за свободу слова.

Характерна ознака поліцейської держави – розгалуджене бюрократичне правління, що ґрунтується на законі, а не на верховенстві права. Політику держави втілюють у життя численні представники бюрократії в різноманітних канцеляріях¹.

¹ Теорія держави і права: Підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 127.

8.2. Держава загального благоденства.

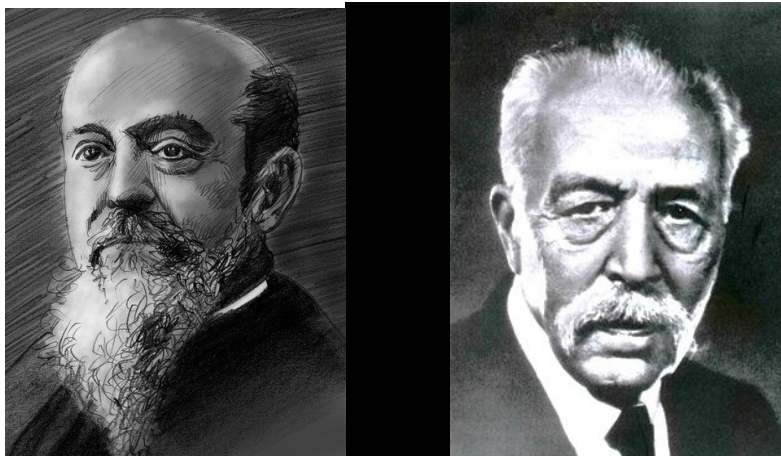
Джон Мейнард Кейнс

Обґрунтована у середині ХХ ст. у відносно розвинутих капіталістичних держав, так званих - «максимальних» держав. Ця теорія стала протипологом, антиподом концепції держави «нічного сторожа» («мінімальної» держави), що обстоювала невтручання держави в економічну сферу, у відносини робітника та підприємця, у соціальні питання. Теорія держави «загального благоденства» взяла за основу ідею англійського економіста Дж.-М. Кейнса, відповідно до якої активне втручання держави в економічне життя є панацеєю від усіх соціальних негараздів, засобом згладжування класових суперечностей, оздоровлення і стабілізації економіки. Відповідно до концепції «загального благоденства» держава трактувалася як надкласова, що втратила свою стару сутність завдяки встановленню прогресивних податків, перерозподілу національного доходу, надання соціальних послуг та ін.¹

¹ Теорія держави і права: Підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 127-128.

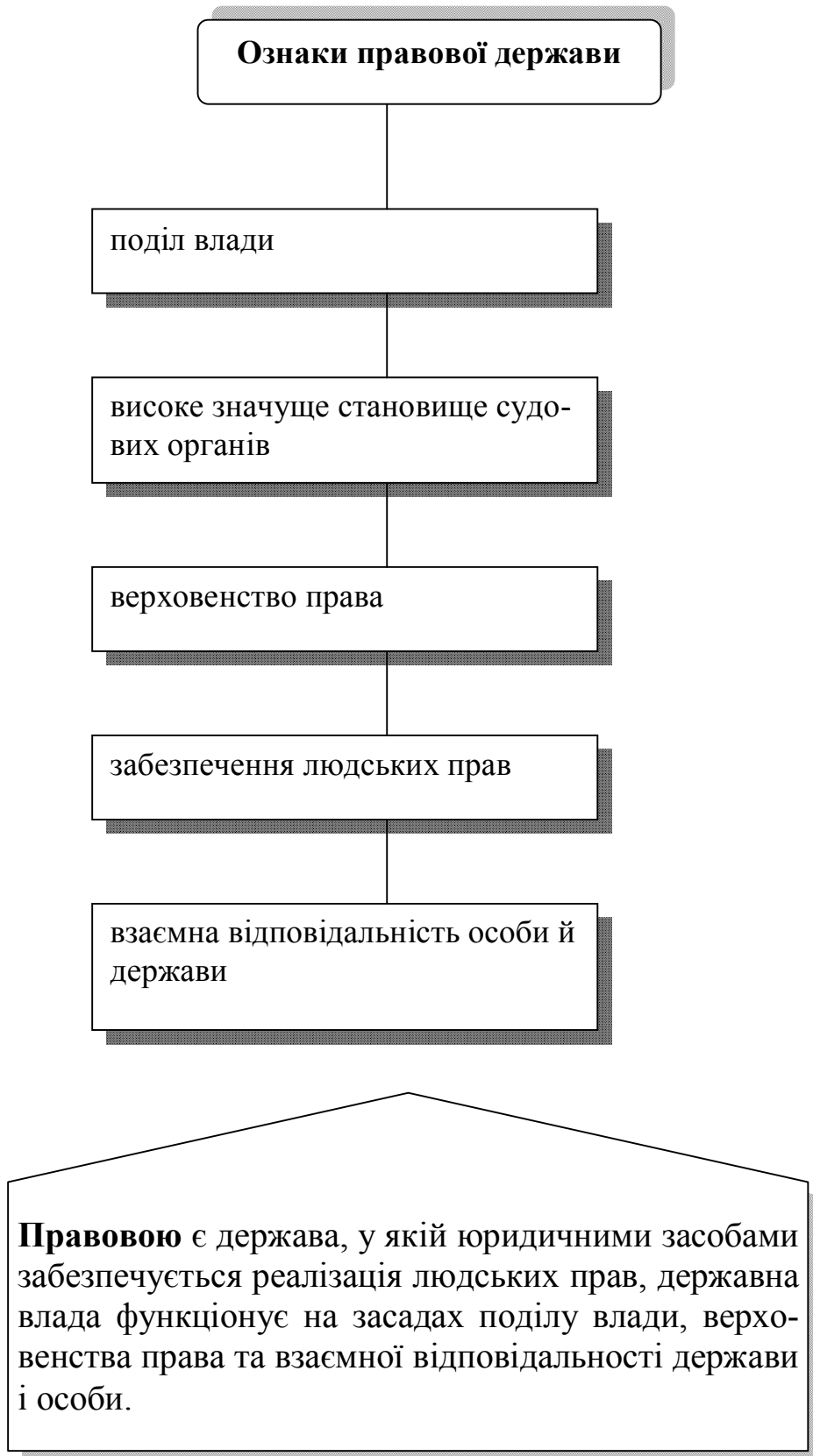
8.3. Елітарна концепція держави.

У сучасному суспільстві існують різні види еліт: політична, юридична, економічна, адміністративна, військова, інтелектуальна, робітнича, профспілкова тощо, які стримують одна одну і стимулюють до вдосконалення і розвитку інші соціальні групи та верстви населення. Ця концепція ґрунтується на ідеї нездатності широких мас населення до управління державою. Тому політика – сфера боротьби двох протилежних груп: пануючої меншості (еліти), що знаходиться при владі, та підпорядкованої їй більшості. Прихильники цієї теорії пов'язували свободу людства не з демократією, а з управлінням державою компетентною правлячою елітою. Але кожна еліта рано чи пізно заспокоюється на досягнутому, втрачає свої найкращі здібності, творчу енергію та вироджується. В суспільстві з'являється нова потенційна еліта, яка прямує до влади. Тому зміна еліт, як правило, здійснюється шляхом насильства (перевороты, революції)¹.

¹ Теорія держави і права: Підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 130.

8.4. Правова держава.

8.5. Громадянське суспільство.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – сукупність суспільних відносин, суб'єкти яких є особами приватного права та добровільно об'єднуються щодо відстоювання прав людини, задоволення суспільних та інших інтересів; виступають опонентом держави

Риси громадянського суспільства

не створюється державою,
оскільки є її опонентом

є результатом добровільного
об'єднання членів соціуму

є засобом контролю суспільством
публічної влади

учасникам громадянського суспільства
властива правова активність

є засобом забезпечення людських
прав, досягнення суспільного
блага

ГЛОСАРІЙ

Громадянське суспільство

сукупність суспільних відносин, суб'єкти яких є особами приватного права та добровільно об'єднуються щодо відстоювання прав людини, задоволення суспільних та інших інтересів; виступають опонентом держави

Держава загального благоденства

Держава, у якій забезпечується соціальний захист населення та яка є регулятором економічних відносин. Держава є надкласовою, встановлює прогресивні податки, перерозподіляє національний дохід та ін.

Елітарна концепція держави

Теорія, що ґрунтується на нездатності народу управляти державою. Публічна влада належить еліті. З метою недопущення застою, має відбуватися циркуляція еліт.

Поліцейська держава

держава з розгалуженим бюрократичним апаратом, що функціонує на засадах загальної користі й законності та у якій народ не визнається джерелом влади

Правова держава

держава, у якій юридичними засобами забезпечується реалізація людських прав, державна влада функціонує на засадах поділу влади, верховенства права та взаємної відповідальності держави і особи.

Контрольні запитання і завдання.

Контрольні запитання.

1. Які характерні риси поліцейської держави Ви можете назвати?
2. Що розуміють під громадянським суспільством?
3. На яких принципах ґрунтується правова держава?
4. Охарактеризуйте державу загального благоденства.
5. Розкрийте зміст елітарної концепції держави.

Контрольні завдання.

1. Чи може абсолютна монархія бути правовою державою? Відповідь обґрунтуйте.

2. Яка з наведених у цьому розділі концепцій держави найбільш відповідає устремлінням українців? Відповідь обґрунтуйте.

3. «В Україні на 100 тис. населення припадає 780 працівників органів внутрішніх справ. При цьому, за рекомендацією ООН, повинно бути 222 полісмени на 100 тис. населення. Загальносвітовий середній показник це – 300 поліцейських на 100 тис. осіб. Щодо цих показників, то Україна нічим не відстає від диктаторських режимів у Білорусі та Росії, де зазначений показник становить, відповідно, 1442 і 976.

Водночас у розвинених країнах Європи цей показник значно менший. Зокрема, найменше поліцейських – у Норвегії, Фінляндії, Індії, Китаї та Гаїті. У США, де існує постійна терористична загроза, кількість працівників поліції становить 233 поліцейських на 100 тис. населення¹.» Як Ви вважаєте, на що вказують ці дані? Відповідь обґрунтуйте.

4. «Найважливіше завдання диктатури Ленін бачив у демократизації управління: «Кожна кухарка повинна навчитися управляти державою»². Чи може, на Вашу думку, це реалізуватися? Чи управлять державою має еліта? Відповідь обґрунтуйте.

5. Якою на Вашу думку має бути сучасна держава? Наведіть 5-7 положень, що відображають Ваші уявлення про сучасну державу.

¹ Армія проти поліції: чи таке можливе? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/armiya_proty_politsii_chy_take_mozhlyve_242367.html

² Кухарка и управление государством. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wiki.istmat.info/миф:кухарка>

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Загальна теорія держави і права / за ред.. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
2. Кучук А. Універсальність/регіональність прав людини: правовий дискурс / А. Кучук // *Visegrad journal on human rights*. – 2016. – № 1/1. – С. 127-131.
3. Кучук А.М. Методологія правознавства як фактор ефективного державотворення / А.М.Кучук // *Право і суспільство*. – 2010. – № 6. – С. 33-36.
4. Кучук А.М. Модуси громадянського суспільства і правової держави: Україна та Європа / А.М.Кучук // *Право і суспільство*. – 2011. – № 3. – С. 20-23.
5. Кучук А.М. Сучасна парадигма методології правознавства / А.М.Кучук // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* – 2007. – № 4. – С. 46-52.
6. Кучук Теоретичні основи правового поліцентризму: монограф. / А. М. Кучук. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – 312 с.
7. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

абсолютні права 80, 81, 85
авторитарний режим 72, 73
архаїчне право 26, 27, 28

В

відносні права 80, 85

Г

громадське об'єднання 52, 59
громадянське суспільство 104, 106

Д

держава загального благоденства 101, 106
держава 32, 44
державна установа 91, 96

Е

елітарна концепція держави 102, 106

З

звичай 26, 28

М

методологія теорії держави та права 13, 16
механізм держави 91, 96
монархія 73

Н

негативні права 80, 85

О

орган держави 92, 96

П

позитивні права 80, 85
політика 49, 59
політична партія 52, 59
політична система 50, 59

поліцейська держава 100, 106
права людини 79, 85
правовий поліцентризм 16
право народу на опір 53, 54, 55, 56, 57, 59
правова держава 103, 106
предмет теорії держави та права 10, 16
принцип поділу влади 96
публічна влада 28, 33

Р

республіка 73
ритуал 26, 28

С

система стримувань і противаг 95, 96
суверенітет держави 32, 39, 44
суспільно-економічна формація 63, 73
сутність держави 40, 44

Т

табу 26, 28
теорія держави і права 16
територія 36, 44

У

унітарна держава 72, 73

Ф

федерація 72, 74
форма держави 70, 74
форма державно-політичного (правового) режиму 70, 74
форма державно-територіального устрою 70, 74
форма правління 70, 74
функції держави 41, 44
функції теорії держави та права 12

Ц

Цивілізація 63, 66, 68, 74

Ю

юридична наука 16

Навчальне видання

Кучук Андрій Миколайович

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Навчально-методичний посібник

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Підп. до друку 27.12.2018. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Папір офісний
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 6,35. Обл.-вид. арк. 7,00. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018.